

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNU VE NEDENLERİ

CURRENT ACCOUNT DEFICIT PROBLEM AND ITS CAUSES IN TURKEY

Mehmet KAYA¹

Öz

Türkiye ekonomisinin 1980’den sonra en önemli ekonomik sorunu haline gelencari işlemler açığı, yıllar geçtikçe katlanarak büyümüş ve bugün kronik bir hal almıştır. Bu sorunun Türkiye ekonomisine özgü; *tasarruf yetersizliği, dış ticaret açığının artması, ihracatın ithalata bağımlılığının artması, enerji tüketiminde giderek artan oranda dışa bağımlılık gibi yapısal sebepleri bulunmaktadır.* Son yıllardaki ekonomiye egemen olan ”cari açık finanse edildiği sürece sorun değildir” anlayışıyla birlikte cari işlemler açığının boyutundan ve sorununun çözümüne ilişkin alınması gereken tedbirlerden ziyade finansmanı ve finansmanının ekonomiye yansımaları öne çıkmıştır. Öyle ki sorunun kendisi kadar finansman şekli de ekonominin kırılganlığını artırmış ve krize sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Sürdürülebilirlik, Dış Ticaret, Finansman

Abstract

The current account deficit, which has become the most important economic issue of Turkey's economy after 1980, has grown exponentially over the years and today it has become chronic. There are structural reasons of this issue such as lack of savings, the increase in the trade deficit, rising the import dependence of exports, increasing proportion foreign dependency in energy consumption which are peculiar to Turkey’s economy. With the concept of “it is not problem as long as financing current account deficit” which dominated the economy in recent years, rather than the size of current account deficit and measures to be taken for the solution of problem, financing the deficit and its reflections on economy have come into prominent. Such that as much as the problem itself, its financing method also has increased the fragility of the economy and led to the crisis.

Keywords: Current Account Deficit, Sustainability, Foreign Trade Finance

---

¹ Yrd.Doç.Dr.,Dicle Üniversitesi Ergani Meslek Yüksekokulu,kayamehnet@dicle.edu.tr

1.Giriş

Cari açık veren ülke sayısının artması ve açığın sürekli hale gelmesi; bunun yanı sıra açığın ülkeyi dışsal şoklara karşı zayıflatması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak gösterilmeye başlanması, son yıllarda cari açık konusunun önem kazanmasına yol açmıştır. Türkiye’de de cari açık sorunu ve bu açığın finansmanında yaşanan zorluklar en çok tartışılan konulardan biridir(Şahin,2011:48).

Türkiye’de cari işlemler açığı(cari açık) sorununun miladı “ihracata dayalı sanayileşme politikaları”nın uygulanmaya başladığı 1980 yılına dayandırılrsa da, özellikle 2000’li yıllardan itibaren ekonomimizin en önemli sorunu olmuş ve “kırılgan noktası” olarak nitelendirilmiştir. 1990’lı yıllarda cari açığın GSYİH’ya oranı %1’ler seviyesinde iken, 2004 yılından itibaren 2009 yılı hariç 2014 yılı da dahil olmak üzere %5’lerin üzerinde seyretmiştir. Öyle ki cari açık tutarı bazında da son birkaç yıldır dünyadaki ilk beş ülke arasında yer almıştır. Şüphesiz bunun ekonomimize özgü sebepleri bulunmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde cari açık ve süreklilik kavramları açıklandıktan sonra ikinci bölümde 2000’lerden günümüze Türkiye’de cari açık sorununun gelişimi ve nedenleri ele alınacaktır.

Cari açığın bir ülke için ne zaman sorun olacağına ve hangi seviyelere eriştiğinde kriz, ki yaygın görüş cari açık/GSYİH oranının %5’i geçmemesi, sinyali olacağına ilişkin farklı görüşler olsa da bir başka görüş ise cari açığın finanse edildiği sürece sürdürülebileceği ve sorun olmayacağı yönündedir. Bu kapsamda ülkemizde cari açığın finansman sorununu incelemeye çalıştık.

2.Cari Açık Kavramı

Bir ülkenin belli bir dönem içerisindeki dış dünya ile ekonomik ve mali ilişkilerinin durumu, dış ödemeler bilançosu ya da dengesi(balance of payment) adı verilen istatistiksel tabloda izlenir. Bu tablo ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı döviz gelirlerinin ve dışarıya yaptığı döviz giderlerine eşit olup olmadığını bir denge yaklaşımı ile sergileyerek söz konusu dönem içinde ne kadar döviz açığı ya da döviz fazlası verdiğini ve eğer varsa bu açığı nasıl finanse ettiğini ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır, dolayısıyla da çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır(Seyidoğlu,1999:382 ve Eğilmez,2006).

Geleneksel olarak ödemeler dengesi istatistiksel tablosu; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, net hata ve noksan ve rezerv hareketleri olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Cari denge olarak da tanımlanan cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli ana hesaplarından ve dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır.(Yeldan,2010:34 ve Şahin,2011:48-49).Bu durumda, cari işlemler hesabının pozitif olması durumunda cari denge fazlası, aksi durumda ise cari denge açığı söz konusu olmaktadır. Başka bir ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda ülke, cari açık durumuyla karşı karşıya kalmaktadır(Peker ve Hotunluoğlu,2009:222).

Literatürde, cari işlemler birçok şekilde tanımlanabilir. İlk olarak, cari işlemler genel ekonomi için tasarruf ve yatırım arasındaki farklar olarak tanımlanabilir. Eğer yatırımlar tasarruflardan daha yüksekse ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşabilir ve onu

indirmek için tasarrufları (yatırımları) arttırmak (düşürmek) gerekir. İkinci olarak cari açık toplam üretim ile toplam harcama arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Eğer toplam harcama toplam üretimden daha fazla ise ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşabilir ve onu indirmek için toplam harcamaları (toplam üretimi) düşürmek (arttırmak) gerekir. Üçüncü olarak cari işlemler; ihracat + net faktör ödemeleri ve transferler-ithalat olarak da tanımlanabilir. Eğer ithalat, ihracat, net faktör ödemeleri ve transferler toplamından daha büyükse ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşır ve onu indirmek için ihracat, net faktör ödemeleri ve transferlerin toplamını (ithalatı) arttırmak (düşürmek) gerekir (Akdiş vd., 2006).

Nasıl ki bir ülke ekonomisi için iç denge; toplam talebin potansiyel üretime eşit olmasıyla birlikte işgücü piyasasında da tam istihdamın olmasını gerektirir ise, dış denge ise cari dengeyi ifade etmektedir. Yani ülke dış gelirden ne daha fazla ne de daha az harcama yapmaktadır. Bir başka deyişle; dışarıdaki varlıklarını ne arttırmakta ne de azaltmaktadır. Yabancılar da ülke varlıklarını ele geçirmemekte ülke vatandaşları da dışarıdaki varlıklarının miktarını arttırmamaktadırlar (Begg vd., 2010:495).

Dolayısıyla cari işlemler dengesi esasen ekonominin reel kesiminin mal ticareti ve üretici faktörlerinin döviz gelir ve giderlerinin dengesini vermektedir. Kamuoyunda daha çok kullanılmakta olan dış ticaret açığı kavramından daha geniş bir tanımlama içermekte olduğundan, cari işlemler dengesi bir ülkenin, ortaya çıkan döviz açığı veya fazlasını ifade etmek için de önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır (Yeldan, 2010:34). Çünkü bir ülkenin makro ekonomik performansına ilişkin temel göstergelerden biri de cari işlemler dengesidir. Cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin gidişatı için sinyal olarak değerlendirilmekte, dolayısıyla iktisadi kararların ve beklentilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Öte yandan finansal kriz deneyimleri, cari açık /GSYİH rasyosunun öncü bir gösterge olarak takip edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Erdoğan ve Bozkurt, 2009:135).

1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konusundaki engellerin ortadan kalkmasıyla, cari işlemler açığı kavramı özellikle adından daha fazla söz ettiren bir kavram haline gelmiştir. Yüksek sermaye girişlerinin etkisiyle küresel cari hesap açığının artarak sürmesi başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer birçok ülkede ekonomik istikrara ilişkin önemli kaygılara yol açmıştır. Ancak yüksek sermaye girişlerine paralel olarak ülkeleri yüksek cari açıkları finanse edebilmelerine rağmen açıkların kalitesi ve sürdürülebilirliği ayrı bir tartışma konusu haline gelmiştir (Altunöz, 2014:116).

3.Cari Açık ve Sürdürülebilirliği

Küreselleşmeyle, ülkelerde sermaye hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan cari işlemler dengesindeki bozulmalar, ülkeler için en önemli ve üzerinde en çok durulması gereken konulardan biri olarak önemini korumaktadır (Yayar ve Demir, 2014:119). Çünkü cari işlemler dengesinin krizlere ilişkin önemli bilgiler içerdiği ve bu açığın büyüklüğüne bağlı olarak ileriki dönemlerde yaşanabilecek döviz kuru krizlerinin göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Labonte'e (2010:7) göre, Meksika, Türkiye, Doğu Asya, Brezilya, Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerde büyük cari açıklar, finansal ve döviz krizlerinde en önemli gösterge olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin cari hesaplarının durumu ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması bakımından oldukça önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerin, cari dengelerinde büyük bozulmalar neticesinde finansal krizler yaşamaları cari açıkların ekonomiler için "ne denli büyük oldukları" sorusunu gündeme getirmiştir. Cari işlemler açıkları için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiği ki bu cari açıkların sürdürülebilirliğini ortaya çıkarmıştır. (Yayar ve Demir, 2014:119).

Akçay(2012)' göre de ekonomilerin gelişme aşamasında, üretim kapasitelerini arttırabilmeleri için ihtiyaç duyulan yatırımların yapılabilmesi ve yatırımların finansmanında yurt içi tasarruflarla karşılanmayan kısmının cari açık vererek dış kaynakla finanse edilebilmesi normal kabul edilmektedir. Çünkü ülke büyüdükçe, tasarruf ve yatırım arasındaki fark giderek daralacak, dolayısıyla dış kaynak bağımlılığı da giderek azalacaktır. Öz(2011)ise, finansal açıklık ve dalgalı döviz kuru rejimleri, makroekonomik temelleri güçlü ve finansal yapıları düzenlenmiş ekonomilerde yatırımlarının tasarruflarından sistematik olarak fazla olabilmelerini ve farklı koşullarda risk unsuru olarak algılanabilecek yurt içi yatırım-tasarruf açığının, dolayısıyla cari işlemler açığının bir süre mazur görülebilmesini sağlar, demektedir.

1990'lı yıllarda itibaren başlayan cari açık sorunun başta gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler için artık bir sinyal olduğu belirtilirken(Fischer 1988 yılında buna dikkat çekmiş ve şöyle demiştir: Bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari işlem açığıdır. Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse veya ağır dış borç geri ödemesi yapan bir ülke yeterli cari işlem fazlası veremiyor ise, devalüasyona ve bunalıma davetiye çıkmış demektir.”.(Aktaran Uygur,2012:12)Bu da gelişmekte olan ülkelerin, cari dengelerinde büyük bozulmalar neticesinde finansal krizler yaşamaları cari açıkların ekonomiler için “ne denli büyük oldukları” sorusunu gündeme getirmiştir. Cari işlemler açıkları için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiğidir ki bu cari açıkların sürdürülebilirliğini ortaya çıkarmıştır. (Yayar ve Demir,2014:119).

Cari açığın sürdürülebilirliğini ölçmek için farklı kriterler kullanılabilir. Cari açığın GSYİH'ya oranı, bütçe açığının GSYİH'ya oranı, ithalatın GSYİH'ya oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı, rezervlerdeki değişim, sermaye akımlarındaki değişim ve ticaret açığının GSYİH'ya oranı bunlardan bazılarıdır. Genelde eğer cari açığın GSYİH'ya oranı %5'ten yüksekse, cari açığın sürdürülebilirliği zordur. İhracatın GSYİH'ya oranındaki, sermaye akışındaki, ekonomik gelişmedeki, rezervlerdeki ve tasarruflardaki artışlar cari işlemler açığını daha da sürdürülebilir yapacaktır. Bununla birlikte, ithalatın GSYİH'ya oranındaki, dış ticaret açığının GSYİH'ya oranındaki, yatırımların ve bütçe açıklarının GSYİH'ya oranındaki artış ise cari işlemler açığını daha az katlanabilir yapacaktır. Aynı zamanda siyasi istikrarsızlıktaki artış da cari işlemler açığının katlanabilirliğini azaltacaktır(Akdiş vd.,2006).

Ancak cari işlemler açığı konusunda geleneksel görüş ise; açığın GSYİH'ya oranı %5 ve daha büyük bir orana ulaştığında, özellikle açığın kısa dönemli borçla veya yabancı döviz rezervleri ile finanse edilmesi ve o da yüksek tüketim harcamalarına yol açması durumunda, kırmızı ışık yanar veya bir alarm sesi duyulur(Miles ve Razin, 1996a ve 1996:1).

Böylece cari açık/GSYH oranının %4-%5 değerleri cari açığın sürdürülebilirliği için kritik bir eşik olduğu *karşılaşılmayan krizlerle ilgili bilgi verdiği hatta krizlerin zayıf bir göstergesi konusunda* bir uzlaşıdan bahsetmek mümkündür. Teorik olarak belirlenen bu ölçüye kuşkuyla yaklaşanlar da vardır. Nitekim Babaoğlu(2005:10)'na göre, geliştirilen kriz uyarı modellerinde Cari Denge /Milli Gelir göstergesinin krizlerde önemli belirleyici etken olmadığı vurgulanır. Her ne kadar, yukarıda da belirtildiği gibi,1980'lerin başında Şili'de 1990'larda Meksika'da ve Doğu Asya'da krizlerde tehlikeli boyutlarda artış gösteren cari açıkların payının da ileri olduğu sürülse de hangi seviyeden sonra tehlikenin arttığına dair bir ortak görüş bulunmamaktadır. Bu yüzden sadece cari açık oranlarına bakarak cari açık ve sürdürülebilirliği hakkında yorum yapmak yanıltıcı olabilir.

Kısaca cari açığın “gereğinden fazla” olması halinde krize yol açtığına ilişkin oluşan kanaat, yaşanan bu tecrübelerle bunun her zaman ve her ülke için öyle olduğunu göstermemektedir. Nitekim Yentürk (2008)bu hususa şöyle açıklık getirmektedir:

“İktisat literatüründe, “Cari açığın yüksek olması krize götürür” temelli tartışmalar çok yaygındı. Ancak Türkiye uzun yıllar yüksek bir cari açıkla yaşamasına rağmen krizle

karşılaşmadı. Buna karşı ileri sürülen argüman “Amerika Birleşik Devletleri gibi hep cari açığı olan gelişmiş ülkeler vardı. Orada hiç kriz olmazdı, ama şimdi oldu; nedeni ise en azından cari açık değildi” şeklindedir. Cari açık krize neden olur mu? “Eğer gayri safi milli hasıla oranı %5’i geçerse olur, %5’i geçmezse olmaz” dendi. Türkiye’de bu oran % 6’lara çıktı, gene olmadı. Bu tartışmanın önemi şudur: Cari açık dışarıdan kaynak kullanmak demektir ve biz hiçbir zaman dışarıdan uzun dönemler kaynak kullanmadığımızı görüyoruz. Bu, gelişmekte olan bütün ülkeler için geçerlidir.”

Subaşat (2010:27)’a göre ise, her ne kadar deneyimlerden hareketle belli bir sınırnın ötesindeki cari açık riskli olarak görülse de, cari açığın ne zaman bir sorun olmaya başlayacağına, cari açığın ulusal gelire oranına, kaç yıl sürdüğü, dış borç miktarı, ihracat hacmi ya da uygulanan döviz kuru rejimi gibi bazı değişkenlere bakarak karar vermek mümkün değildir.

Nitekim Milesi-Ferretti ve Razin(1996:2) ile İnel ve Kayıkcı(2012:43) belirttiği gibi, cari işlemler açığının daha ciddi probleme yol açıp açmadığını değerlendirmek için ekonomik literatürde *cari işlemler açığının fazlalığı ve sürdürülebilirliği* kavramlarına ek olarak ülkenin *ödeme gücü* kavramı önem kazanmıştır. Ödeme gücü ise teorik olarak bir ekonominin bütçe kısıtı ile ilişkili olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre bir ekonomi, eğer gelecekteki ticaret fazlalarının bugüne indirgenmiş değeri mevcut dış borçlarına eşitse borçlarını ödeyebilir durumdadır. Kamu maliyesi hususunda ödeme gücü, gelecekteki bütçe fazlalarının bugüne indirgenmiş değerinin mevcut kamu borcuna eşit olması anlamına gelir.

Subaşat(2010:27)’a göre de“Sürdürülebilirlik”, ödünç alınan kaynakların sorunsuz biçimde geri ödenebilmesini sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığına bağlı olarak tanımlanmalıdır. Eğer kaynaklar borcun ödenmesini mümkün kılacak verimli alanlarda kullanılıyorsa, ciddi bir sorun olmadan geri ödenebilir. Böyle bir cari açık, kaç yıl sürdüğünden bağımsız olarak “sürdürülebilir” olarak görülmelidir. Eğer kaynaklar verimsiz alanlara yatırılmış, ya da tüketimi pompalamak için kullanılmışsa, cari açık uzun yıllar sürmüştü bile sürdürülemez kabul edilmelidir. Cari açığı, riskleri biriktirerek, sorunları büyütüp, çözümleri erteleyerek uzun yıllar “sürdürmek” koşullar elverdiğinde mümkün olabilir. Bir ülkede, cari açığın kriz yaşanmadan uzun yıllar sürmesi, o ülkede cari açığın “sürdürülebilir” olduğu anlamına gelmez. Cari açığın “sürdürülemez” olduğu, bir gün mutlaka anlaşılacaktır. Sorunlar ne kadar uzun süre biriktirilirse, yaşanması gereken uyum da o kadar radikal ve yıkıcı olacaktır.

Sonuç olarak Tunali(2008:170)’de de belirttiği gibi cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği; cari işlemler açıklarının kaynağı, cari işlemler açıklarının yol açtığı sonuçlar ve cari işlemler açıklarının finansman şekli gibi birçok faktörün etkisi altındadır. Dolayısıyla cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin tek bir model ya da tek bir kriter çerçevesinde değerlendirilmesi doğru değildir. Böyle bir değerlendirme hiç şüphesiz yanıltıcı ve gerçeklerle bağdaşmayan sonuçlar ortaya koyacaktır.

4. Türkiye’de Cari Açık Sorunu

Türkiye’de 1980’lerden itibaren cari açık en önemli iktisadi sorunlardan biri olmuştur(Türkay,2013:254). 24 Ocak 1980’de uygulamaya geçirdiği istikrar programı ile dışa açık bir ekonomi için gerekli yapısal dönüşümleri tamamlama çabasına girmiş; bu kapsamda ihracatın geliştirilmesi, fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi ve özelleştirme temeline dayalı yapısal dönüşüm ile enflasyonla mücadele programı bir bütün olarak uygulamaya gayret edilmiştir. Özellikle ihracatın teşvik edilmesi için parasal destekler verilmiş ve ihraç edilen ürün fiyatlarının düşürülebilmesi amacıyla işgücü maliyetleri kısıtlanmaya çalışılmıştır(Çak,2013:41).

Türkiye’de 1980 yılından sonra başvuru ihracatı artırma çabaları olumlu sonuç verecek ihracat artışı yaşanmıştır. Ancak incelediğimizde, bu ihracat artışının yapısal bir rekabet gücü, yatırımlar ve verimlilikteki artışı gibi uzun dönemli gelişmelerden çok, parasal destek, devalüasyon, düşük ücret gibi kısa dönem etki yapan faktörlere bağlı olduğunu görüyoruz. Bu faktörlerin çeşitli iç ve dış gelişmeler sonucu uygulanamaz hale geldiği 1980’li yılların sonundan itibaren ihracatın artışında duraklama ve ihracatı karşılama oranında görülen düşüş, dış açığı yine artırmaya başlamıştır(Yentürk,2003:18).

Dış ticaretin serbestleştirilmesinden sonra 1989 yılında Türkiye’nin uluslararası finansal işlemlerinde serbestliği gerçekleştirmesiyle büyük ölçüde açık bir ekonomi haline geldiği söylenebilir. Doğrudan sermaye girişlerinin dışında, kısa dönemli spekülasyon sermaye ve portföy yatırımlarının girişlerinin de serbest bırakılması dış finansal serbestliğin en önemli basamağıdır.Sermaye girişi sonucu ise ödemeler dengesi üzerinde ortaya çıkan gelişmelerin başında cari açıkların artması gelmektedir.Bilindiği gibi,net sermaye girişinin rezerv artışlarına gitmeyen kısmı cari açıkları finanse etmekte kullanılmaktadır.Bir diğer deyişle sermaye girişlerindeki artış cari açığın artmasına olanak vermektedir(Aydoğuş ve Öztürkler,2006:65,Kepenek ve Yentürk,2003:215-216).

Genellikle spekülasyon amaçlı sermaye girişi sonucu gelişmekte olan ülkelerde kamu borçlanma oranı yükselmekte, kamu kesimi gelirlerinin önemli bir kısmını borç ödemelerine ayırmak zorunda kalmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de 90’lı yıllarda kamu harcamaları içinde en önemli paya faiz ödemeleri sahip olmaya başlamıştır(Kepenek ve Yentürk,2003:217). Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan iç ve dış borçlardaki artış ve buna bağlı olarak kısa vadeli-yüksek faizli borçlanma politikası özel sektörün de risksiz ve yüksek getirili kamu borçlanma senetlerine yönelerek üretimden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan üretim eksikliği ithalatın ve dolayısıyla da cari açığın artmasına neden olmuştur. Söz konusu yüksek faizli kamu borç senetleri, kısa vadeli sermaye girişlerini hızlandırmış ve bu da cari açığı artırıcı bir etki oluşturmuştur(Türkey,2013:254).Dönemin tümünde açık vermekle birlikte kriz sonrası dönemlerde(1994 ve 2001 yıllarında), yerli paranın değer kaybetmesi ve büyüme oranlarındaki düşüşün etkisi ile dış ticaret açıkları ve buna bağlı olarak da cari işlemler açıklarının azaldığı ve ekonominin görece olarak hızlı büyüdüğü dönemlerde ise açıkların arttığı gözlemlenmektedir(Açıkgöz ve Akçağlayan,2014:82-83).

Türkiye ekonomisi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından 2001 yılında ciddi bir daralma yaşamasına rağmen,2002 yılında hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. Mayıs 2001’de IMF’in de desteğiyle birlikte uygulamaya kona “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak, cari açığın giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye’nin cari işlemler dengesine baktığımızda, 2001’den bu yana dış ticaret hacmi artış göstermiş, ancak bunun yanı sıra cari işlemler dengesinde de çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir(Tunalı,2008:170 ve (Karabulut ve Danişoğlu,2006:48 aktaran Şahin,2011:51).2002 yılında 626 milyon dolar civarında olan cari açık,2009 yılı dışında ki bu yılda bile 12 milyar dolar olmuş, izleyen yıllarda sürekli olarak artarak 2011 yılında 75 milyar dolar olmuş uygulamaya konan makroekonomik ihtiyati tedbirlerin etkisiyle 2012 yılında 48 milyar dolara gerilemiştir.2013 yılında 65 milyar dolar 2014 yılında ise 46 milyar dolara ulaşmıştır..Böylece Türkiye tam 13 yıldır muhtemelen bu yılı da eklersek ki öyle görünüyor 14 yıldır üst üste cari açık veriyor olacağız.Mutlak anlamda 2002-2014 döneminde cari açık tutarı toplamda ise 446059 milyar dolar olmuştur.

Tablo-1: Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açık/GMYH Oranı (2002-2014)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cari İşlemler Dengesi(Milyon Dolar)	-626	-7553	-14197	-21448	-31837	-37778	-40192	-12009	-45313	-75051	-48495	-65035	-46525	32.190
Cari Açık / GSYİH (%)	-0.3	-2.49	-3.62	-4.44	-6.02	-5.85	-5.53	-1.97	-6.21	-9.69	-6.15	-7.9	-5.81	4.5

Kaynak:IMFWorldEconomic Outlook Database, April 2015

Cari açık her zaman Türkiye ekonomisi sorunlarının ayrılmaz bir yönü olmuştur ve Türkiye son 50 yılda yaşadığı tüm ekonomik krizlerde bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, diğer alt-dönemlere göre son on yıl içinde çok daha belirgin bir sorun haline gelmiştir. Örneğin, çalışmalar cari açığın milli gelire oranı 1990-2002 yılında ortalama yüzde 0,73 iken 2003-2011 yılında yüzde 5.09 olduğunu göstermektedir(Kutlay,2015:5).Tablo1’den de kolayca anlaşılacağı üzere cari açığımız son yıllarda hep artmıştır. Nitekim cari açığımızın seyri dalgalı olarak 2002-2014 yılları arasında,2001 krizi sonrası 2002 yılı ve 2008 küresel krizi sonrası 2009 yılı hariç, ortalama %2 ile %9,7 bantları arasında değişmiş olup bozulma sürecine girdiği görülmektedir. Özellikle 1990 yılından itibaren yaşanan ekonomik krizlerin ödemeler bilançosu kaynaklı oluşu ve kriz yıllarından önce Cari Açık/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranının literatürde ileri sürülen %4-5’lik eşik değerlerini aşması olası bir ekonomik krizin göstergesi olduğu endişesini de gündeme getirmektedir. Nitekim 2000-2014 döneminde Cari Açık/GSMHoranı birkaç yıl hariç %4-5’lik eşik değer üzerinde gerçekleştiği gibi 2010 yılından itibaren de adeta sistemli bir şekilde artıyor. Dolayısıyla Türkiye’deki cari açık bu tarihsel çerçevede değerlendirildiğinde “büyük ve sürekli” bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür(Radikal,2014,Telatar ve Terzi,2009:120 ve Telatar,2011:23).

2015 yılında küresel hammadde ve enerji fiyatlarında görülen elverişli koşullar sayesinde cari son altı yılın en düşük seviyesine indi. Ayrıca Merkez Bankası tarafından açıklanan ödemeler dengesi verilerine göre de yıllık ithalat yüzde 14’lük düşüşle 232,5 milyar dolara gerilemiş. Böylece 2014’te 63,6 milyar dolar ekside olan mal ticareti dengesi 47,8 milyar dolara azalmış. Cari açıktaki toparlanma da büyük oranda buradan kaynaklanıyor.Bu düşüş bir iyimserlik yaratsa da bunun konjonktürel olduğu ve Türkiye’nin cari açık oranının dünya standartlarına göre çok yüksek olmaya devam ettiği gerçeğini ortadan kaldırmıyor(Gökçe,2016).

Kaldı ki Türkiye’nin cari açık oranı dünya standartlarına göre de çok yüksek olmaya devam ediyor.2014 yılı itibariyle OECD üyesi ülkeleri arasında cari açık oranı en yüksek ülke olup OECD’nin projeksiyonuna göre de önümüzdeki birkaç yılda bunun böyle devam edeceği öngörülüyor. Nitekim dünyada da son birkaç yıldır toplamda ilk beşteki sıralamasını korumuştur.

Tablo 2: Cari İşlem Açığı En Büyük 5 Ülke (Milyar \$)

Sıra	Ülkeler	2011	Ülkeler	2012	Ülkeler	2013	Ülkeler	2014
1	ABD	-459.35	ABD	-460.75	ABD	-400.26	ABD	-410.62
2	Hindistan	-78.15	İngiltere	-98.17	İngiltere	-119.92	İngiltere	-162.21
3	Türkiye	-75.05	Hindistan	-88.16	Brezilya	-81.22	Brezilya	-91.28
4	İtalya	-65.63	Avustralya	-66.31	Türkiye	-65.03	Türkiye	-46.51
5	Brezilya	-52.47	Kanada	-59.94	Kanada	-54.66	Avustralya	-39.875

Kaynak:IMF World Economic Outlook Database, April 2015

Yeldan'a göre(2013a:39) Türkiye geleneksel olarak "ılımlı"düzeyde(ulusal gelire oranla yüzde 1-1.5) cari açık veren bir ekonomi konumunda idi.1990'larda milli gelirin büyüme hızı %3.6 iken, cari işlemler açığının gayri safi yurt içi hasılaya oranı 1%'in altında seyrediyordu. 2003 yılından itibaren, yıllık cari açık %3-4 bandına yükseldi ve 2006'dan sonra %6'nın üzerine fırladı. 2009 yılında, cari açık azalırken, büyüme hızı, büyük durgunluğa paralel olarak, -%4.8 idi. Ancak, daha sonra, 2010 yılında, cari işlemler açığının milli gelire oranı artmaya başladı ve bu yıla kadar da artmaya devam etti. Cari işlemler açığının hızla yükselmesinin ardında hem dışsal hem de içsel sayılabilecek etkenler mevcuttur.Biz içsel etkenler üzerinde duracağız.

5.Türkiye'de Cari Açığın Artış Nedenleri

Türkiye'nin 1980'li ve 1990'lı yıllardaki düşük cari açık düzeylerinden 2000'li yıllarda yüksek cari açık düzeyine çıktığı görülmektedir(Onuncu Kalkınma Planı,2014:10).1990'lı yıllarda, yukarıda da belirtildiği gibi, genel olarak bir cari açık sorunundan söz edilemez. Cari açığın ekonomi için risk oluşturmaya başladığı ve giderek bir kırılma ögesine dönüştüğü yıllar esas olarak 2000'li yıllardır(Eşiyok,2012:64).

Cari işlemler dengesine dair politika tasarımının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için öncelikle herhangi bir dönemde cari açığın ne kadarının konjonktürel (çevrimsel) ne kadarının yapısal unsurlara atfedilebileceği sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. İktisat yazınında norm cari denge ve sürdürülebilir cari denge, cari dengenin iktisadi temellerle uyumu konusunda fikir verirken, çevrimden arındırılmış cari denge ise, cari açığın konjonktüre atfedilebilen kısmının ayrıştırılarak ana eğiliminin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Makroekonomik denge yaklaşımını esas alan norm cari denge hesaplamaları tasarruf ve yatırımların yapısal belirleyicilerinden yola çıkarak genelde bir ekonominin iktisadi temellerinin ima ettiği yapısal cari dengeyi hesaplamayı amaçlamaktadır(Kara Sarıkaya,2013:3-4).Sermaye yoksul gelişmekte olan ülkeler için bir cari işlemler açığı, mevcut iç tasarruflara nazaran yatırım fırsatlarının göreceli bolluğunu yansıtabilir. Yurtiçi tasarruf açığı, kamu ya da özel tasarruflarla ya da ikisinin kombinasyonu ile harekete geçirilebilir(Zaidi,2012:6).

Nitekim Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarla birlikte hızla artan cari açık sorununun temel nedenleri olarak; *enflasyon hedeflemesi sonucunda TL'nin aşırı değerlenmesi* ile birlikte *dış ticaret açığının artması*, halen uygulanmakta olan dahilde işleme rejiminin sonucunda *ihracatın ithalata bağımlılığının artması*, *enerji tüketiminde giderek artan oranda dışa bağımlılık* ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileri sayılabilir. Ayrıca, Türkiye'de, yerli yatırım ve tasarruf arasındaki fark olarak tanımlanan cari açıkların temel belirleyicisi, *sürekli azalma eğilimli düşük tasarruf oranlarıdır*. Yurtiçi tasarrufların gerçek ekonomik büyümeyi finanse etmede yetersiz kaldığından dolayı yabancı kaynaklar sürekli bir ihtiyaç olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda ihracatın, üretimin ve tüketimin ithalata bağımlılığı artmış, 1990'lı yıllardaki benzer büyüme oranları 2000'li yıllarda daha fazla cari açıklarla sonuçlanmaya başlamıştır. Bu cari açıkların gayri safi yurtiçi

hasılaya oranı çok yüksek seviyelere ulaştığından, kamuoyunun gözünde cari açıklar yeni dönemin yeni canavarı olmaya adaydır. Kaldı ki zaman zaman ekonomik krizlere de yol açması bu benzetmeyi haklı kılmaktadır(Eşiyok,2012:64,Yurdakul ve Cevher,2015:93 ve Günçavdı,2013).

Türkiye ekonomisinin “yapısallaşan” enflasyondan sonraki bu yeni canavarla da mücadele etmesi için ki enflasyon 2000’li yıllardan itibaren tek haneye düşürülmüş, bu soruna yol açan yapısal nedenlerin bilinmesi gerekir. Ki Kutlay(2015:10)’a göre de Türkiye’nin cari açığının temel nedenleri derinlemesine analiz gerektiren, köklü ve yapısal nedenlerdir. Bunun için makroekonomik denge yaklaşımından yararlanarak soruna etki eden ülke içi etkenler ve politikalar ele alacağız.

5.1.Tasarruf Yetersizliği

Tasarruf yetersizliği Türkiye ekonomisinin “yumuşak karnı” veya “kronik hastalığı” olarak nitelendirmekte ve sadece cari açık sorununun değil birçok ekonomik sorununun sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak cari açık tasarruf yetersizliği ilişkisi o kadar kuvvetlidir ki Kar(2015)’in deyişiyle ikisi bir madalyonun iki farklı yüzü gibidir öyle ki tasarruf açığı tartışılırken esasında tartışılan cari açıktır demektir. Merkez Bankasına göre de bir ülkedeki tasarruf oranı, kullanılacak dış tasarruf oranı ve cari işlemler denesinin ne yönde gelişeceği konusunda önemli bilgiler içerir.

Bilindiği gibi ekonomide cari işlemler dengesinin sağlanması,teorik olarak özel kesim ve kamu kesiminin tasarruf yatırım dinamiklerinin tarafından belirlenmektedir.Ekonomide dış denge sağlanmışsa(genel ekonomi tasarruf yatırım dengesi)dış denge de($X=M$,geniş anlamda cari denge)sağlanmış demektir.Tasarruf fazlası olan bir ekonomide cari işlemlerde fazla,net tasarrufları negatif olan bir ekonomide ise cari işlemler açığı oluşmaktadır.Türkiye ekonomisi yapısal olarak tasarruf sorunu olan bir ekonomidir ve ekonominin net tasarruf seyri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.Türkiye ekonomisinde net tasarrufların genellikle negatif olması,cari işlemler açıklarını ve büyümeyi finanse etmek için dış kaynak ihtiyacını ortaya koymaktadır(Yılmaz ve Karataş,2009:77).

Nitekim tablo 5.1.1’de de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinin 2000 sonrasında kronik olarak tasarruf açığı verildiği görülmektedir. Yurtiçi tasarruflar sabit sermaye yatırımlarını karşılayamadığı için dış tasarruf kullanılmakta bir başka deyişle cari açık verilmektedir. 2005 yılında tasarruf açığı GSYH’nin %4,4’ü kadarına ulaştıktan sonra 2006, 2007 ve 2008 yıllarında %5’i aşmış, 2009 yılında kriz nedeniyle %2’lere gerilemiş, 2011 yılında %9,4gibi yüksek bir değere ulaştıktan sonra 2014’e kadar sürekli %5’in üzerinde seyretmiştir.Bu oranlar genel kabul gören eşik değerin çok üzerindedir(Sezgin vd.,2015:232).

Telatar(2011:25)’a göre gelişme sürecinin başındaki ülkelerde yurt içi tasarrufların büyüme sürecinin gerektirdiği yatırım harcamalarını karşılayacak düzeyde olmaması doğal bir durumdur. Dolayısıyla, yeni gelişen bir ülkenin yurt içi tasarruf yetersizliğini yurt dışından aldığı kaynaklarla finanse etmesi ve üretken kapasitesini bu şekilde artırarak dışa bağımlılıktan zaman içinde kurtulması olumlu bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bu tip gerekçelere dayalı olarak ortaya çıkan cari açık çözümlenmesi gereken bir problem niteliği taşımayacaktır; çünkü ülkenin üretken kapasitesindeki artış çözümün kendi içinde olması anlamına gelmektedir. Cari açıkları elde edilen kaynakların üretken faaliyetlere yönlendirilmemesi durumunda ise, artık problem "kendini çözme" hassasını yitirmekte ve dışarıdan çözüm önerilerine gereksinim yaratmaktadır.

Türkiye’de tehlikeli yüksek cari açığın ana temel kaynaklarından biri endişe verici bir şekilde azalan tasarruf oranıdır. Son otuz yıldır Türkiye’nin ulusal tasarruf oranı gelir seviyesi benzer seviyelerde olan ülkelere nazaran azalmıştır. Bu eğilim 1998 yılından bu yana

genişleyen tasarruf-yatırım açığına yol açmıştır. Yatırımlar GSYİH'nin ortalama% 20 civarında olsa da, GSYİH'nin yüzdesi olarak tasarruflar;1998 yılında % 24 iken2000-2008 döneminde ortalama yüzde 17'ye, sonraki yıllarda ise yüzde 13-15 bandı arasında seyrederek 1980 yılından bu yana en düşük seviyeye gerilemiştir(Zaidi,2012:6,YASED,2011:5).Öyle ki Türkiye, son yıllarda artış trendinde olan ve yüzde 25'lere kadar çıkan tasarruf oranlarıyla Düşük Gelir Grubunda yer alan ülkelerin bile altında seyrediyor. Türkiye'nin de içinde zikredildiği yükselen ekonomilerden Çin'de bu oran yüzde 50, Hindistan'da ise yüzde 30 seviyelerindedir(Kar,2015).

Tablo 3: İç Denge(GSYİH Payı)

	KAMU TASARRUFLARI	ÖZEL TASARRUF	YURTIÇİ TASARRUFLAR	KAMU SS.YATIRIMLARI	ÖZEL SS.YATIRIMLARI	SABİT SERMAYE YATIRIMLARI	TASARRUF AÇIĞI
2000	-3.4	21.8	18.4	5.2	15.7	20.8	-2.8
2001	-7.1	25.5	18.4	4.7	11.7	16.4	2.9
2002	-4.8	23.4	18.6	4.9	12.2	17.1	0.6
2003	-4.1	19.6	15.5	3.8	13.6	17.4	-2.5
2004	-1.0	16.9	16.0	3.2	17.5	20.7	-3.8
2005	2.8	13.2	16.0	3.8	17.6	21.4	-4.4
2006	4.2	12.4	16.6	3.8	18.9	22.6	-5.8
2007	2.4	13.1	15.5	3.9	17.9	21.8	-5.9
2008	1.7	15.1	16.8	4.1	16.1	20.2	-5.3
2009	-0.8	14.1	13.2	4.1	13.1	17.2	-2.1
2010	1.5	12.0	13.5	4.3	15.0	19.2	-6.4
2011	3.7	10.7	14.4	4.1	18.0	22.1	-9.4
2012	2.9	11.6	14.5	4.2	16.3	20.6	-5.9
2013	3.4	9.9	13.4	5.0	15.6	20.6	-6.9
2014	3.2	11.7	14.9	4.8	15.7	20.5	-6.2

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2015

Türkiye'de yurtiçi tasarruf oranı 2003 yılından sonra gelişmekte olan ülkelerin ortalamalarının da belirgin bir şekilde altına düşmüştür. Gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinde yurtiçi tasarrufların GSYİH'ya oranı %45'lere kadar çıkarken, bu oran Türkiye'de %15'ler düzeyinde bulunmaktadır(YASED,2011:5).Son olarak 2014 yılında dünyada ve Euro Bölgesinde ortalama tasarruf oranı yüzde 23 iken ülkemizde yüzde 15 civarındadır.

YASED(2011:6)'ya göre, Türkiye'de tasarruf oranının düşük olmasının temel nedeni, özel sektör tasarruflarının 2000'li yıllarda hızla azalma eğilimine girmesidir. Kamu maliyesinde 2001 krizi sonrasında sergilenen disiplinli politikalar sayesinde, önceki dönemlerde Türkiye'deki tasarruf açığının temel belirleyici olan kamu sektörü, yerini özel sektöre bırakmış durumdadır. Ayrıca, bu dönemde şirketler kesiminin tasarruf etmek yerine yatırımı tercih etmesi de tasarruf oranlarının düşük kalmasında etkili olmuş görünmektedir.

Görülebileceği üzere 2000-2004 arasında cari açığın ana kaynağı kamunun tasarruf yatırım açığı(kamu kesimi borçlanma gereği)iken, bu yapı 2005 ve sonrasında hızla değişmiş ve cari açık hem boyut hem de ulusal gelire oran olarak artarken, bileşeni de özel sektör kaynaklı olarak biçim değiştirmiştir. Dolayısıyla 2005 sonrası dönemde *özel sektörün tasarruf*

yatırım farkı cari açığın yükselmesinin ana nedeni olmuştur. Ancak burada ana sorun özel sektörün yatırımlarındaki hızlı artıştan ziyade, özel tasarrufların gerilemesidir. Özel tasarruflar tablodan da görüldüğü gibi 2000 yılından günümüze sürekli olarak gittikçe azalmıştır. O halde mevcut söylemin “cari açık artan yatırım talebinden kaynaklanmaktadır” yorumu doğru değildir. Doğru gözlem, cari açığın *azalmış olan tasarruf* arzusundan kaynaklandığı şeklindedir(Yeldan,2010:35-36).

Bir Dünya Bankası raporu (2012) ulusal tasarruflardaki çarpıcı düşüşü bu dönemdeki hane halkı tasarruflarındaki düşüşten kaynaklı özel tasarruf oranına bağlar. Ekonometrik analizi kullanarak, Rijckeghem (2010) bu düşüşün ardındaki temel sürücülerin yani makroekonomik koşulları iyileştirilmesini(vekil olarak enflasyonu kullanarak),ekonomik belirsizliklerin azaltılmasını, genişletilmiş tüketici kredisi ve Ricardocu mali konsolidasyon etkilerinin dengelenmesini² önerir(Zaidi,2012:6).Altunöz(2014:120) göre ise İç tasarruf arttırıcı politikalarından uzak olan ülkemiz, faizlerin yüksek kalması, bütçenin daha da sıkılaştırılması ve iç talebin azaltılması gibi politikalarla tasarruf oranlarını arttırabilecektir.

Buna rağmen başta gelir seviyesinin düşük olması ve marjinal tüketim eğiliminin fazlalığı nedeniyle arzulanan başarı tam olarak elde edilememiştir. Yurtiçi tasarruf oranının artırılabilmesi için öncelikle kişi başına gelirin daha yüksek seviyelere çekilmesi ve gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik tedbirlerin alınması gereklidir. Özellikle hane halklarının tasarruf yapabilmesi tamamen harcanabilir gelirinden sonra arta kalan gelirin büyüklüğü ile ilgilidir. Yani gelir arttıkça tasarruf oranı da artacaktır. Ayrıca, oluşan tasarrufların büyümeyi teşvik eden unsurlara sevk edilmesi de bir o kadar önem taşımaktadır(Çak,2013:55-56).

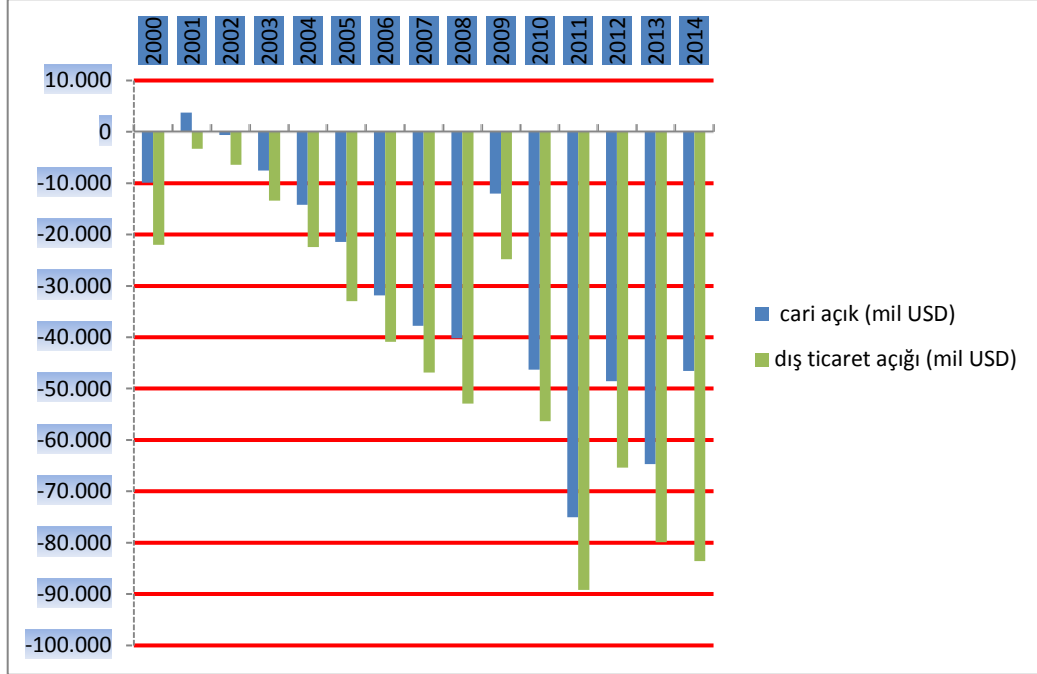
5.2.Dış Ticaret Açığı ve Döviz Kuru Politikası

Cari işlemler dengesindeki en önemli alt kalem, dış ticaret dengesi denilen mal ticaretinden (mal ihracatı ile mal ithalatı) oluşmaktadır. Mal ticareti ki yerine bazen görünür ticaret(visibletrade-deyimi)kullanılır. Cari dengeyi şekillendiren en önemli kısım burasıdır. Mal ithalat ve ihracatı çoğu ülkelerin uluslar arası ekonomik işlemleri içinde de en büyük yeri tutar(genellikle ½ ile 1/3 arasında).Ayrıca mal ticareti reel ekonomideki gelişmelerin en somut bir göstergesidir. Çünkü ülke ekonomisinde üretim, teknoloji, verimlilik, vs. gibi alanlarda gerçekleşen uzun dönemli gelişmelerin bir sonucu olarak düşünülebilir(Dağ,2014,Seyidoğlu,1999:389).

Bundan dolayı Kutlay(2015:5)’ın belirttiği gibi birincisi ve en önemlisi birçok bilim adamı Türkiye’deki cari açığın temelinde dış ticaret yapısının olduğunu kabul eder. Nitekim Çak(2013:62)’a göre Türkiye’nin cari işlemler hesabı incelendiğinde açık oluşturmasının sebebi dış ticaret hesabının açık vermesi olarak görülecektir. Yine Işık(2012)ve Altunöz(2014:120),cari açığın yapısına bakıldığında, tek ana kaynağın ve en önemli sebebin ticaret dengesi olduğunu belirtmektedir. BoratavToprak(2008) süreci daha gerilere götürerek Osmanlıdan günümüze Türkiye’nin dış ticaret temelindeki dış açıkları kronik bir görünüm ve yapı arz ettiğini belirtmektedir. Osmanlı dış ticareti, temelde ithalatı özendirici ihracatı caydırıcı bir politikayı benimsemektedir. Osmanlı’nın son yıllarındaki ihracat, ithalatın ancak yarısı civarındaki kısmını karşılayabilmektedir. Hakeza Uygur(2012:21),Türkiye’de cari açık büyük ölçüde mal dış ticaret açığından kaynaklanıyor; iki açık birlikte seyrediyor. Nitekim Şekil 5.1’e Türkiye 2000-2014 yılları arasında dış ticaret açığı zamanla artış göstermiş ve son dönemlerde ise bu açık daha da büyümüştür. Ekonominin hızlı büyüme dönemlerinde yükselen dış ticaret açığı, daralma dönemlerinde ise önemli ölçüde gerileme göstermiştir. Cari

²Ricardian Denklik Teorisine göre kamu tasarrufları ile özel kesim tasarrufları birbirlerini tam ikame ederler. Birindeki artış, diğerini azaltır ve toplam yurtiçi tasarruflar değişmez. Ancak, Dünya Bankası’nın 2012’de yayınladığı “Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü” adlı raporu, Türkiye için Ricardian ikame katsayısının çok düşük olduğunu ve kamu tasarruflarının artırılması yoluyla yurtiçi tasarrufların artırılabilceğini gözler önüne sermektedir.

işlemler dengesi, 2000’li yıllarda mal ticareti dengesi ile birlikte hareket etmektedir ve özellikle 2001 krizi sonrasında mal ticareti dengesi, cari işlemler dengesinin temel belirleyicisi konumuna gelmektedir. Cari işlemler açıklarının dış ticaret açıklarından küçük olmasının nedeni hizmetler sektörünün pozitif katkısıdır(Yükseler,2011:4,Akçağlayan,2015).

Grafik-1 : Cari Açık – Dış Ticaret Açığı İlişkisi

Başka bir deyişle, dış ticaret açığı cari işlemler açıklarını besleyen önemli bir faktör olarak öne çıkıyor. Oysa dış ticaret 1980 yılına kadar ekonomide çok küçük bir role sahipti. 1980 yılından sonra Türk ekonomisinin liberalleşmesi ile başlayarak, Türkiye giderek dış ticaret yoluyla dünyanın geri kalanı ile entegre oldu. Türkiye'nin dış ticareti liberalleşmeden sonra hızlı bir şekilde gelişti. Sonuç olarak, dış ticaretin GSYİH içindeki payı son 35 yılda yüzde 15'ten yüzde 50'ye yükselmiştir. Bununla birlikte bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, ithalatın ihracattan daha yüksek hızla artmasından dolayı ihracat ve ithalat arasındaki giderek artan açık oldu. Örneğin, 1990 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 9,3 milyar dolar iken 2014 yılında 84,5 milyar dolara ulaştı. Bunun temel nedeni ihracatın ithalata bağımlılığıdır. Ayrıca 1996 yılında Gümrük Birliği'ne katıldıktan sonra da dış ticaret açığı artmıştır. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı kriz yılları hariç, yüzde 65'in altında kalmıştır. Bu nedenle Türk dış ticaretinin asimetrik yapısı, olumsuz cari işlemler dengesindeki önde gelen faktör olarak ortaya çıkar(Kutlay,2015:5,Çelik,2011:120).

Kısaca dış ticaret dengesizliğinin nedeni gerek ithalat gerekse ihracatta, özellikle 2002 yılında gözlenen artıştır. İthalatın tarihsel olarak ihracatın üzerinde gerçekleşme eğilimi Türkiye'nin üretim sürecinde hammadde ve ara malları ithalatına olan bağımlılığını yansıtmaktadır.2003 yılından başlayarak ithalat-ihracat farkının giderek açıldığını, başka bir deyişle ihracatın ithalatı karşılama oranının düştüğünü göstermektedir(Teletar,2011:24).Öyle ki 2000 yılında 40 milyar dolar olan ithalat, 2014 sonunda 242 milyar doları buldu. Bu, yüzde 505 artış demektir. 2000 yılında milli gelirin yüzde 15'i dolayındaki ithalat, 2014 sonunda milli gelirin yüzde 30'una çıktı. Bu, 15 yılda yüzde 100'e yakın bir artış demektir Sadece son 5 yılın, yani 2010–2014 döneminin ortalaması alındığında da göstergeler çarpıcıdır. Türkiye'nin bu 5 yılda ortalama yıllık 142 milyar dolarlık ihracata karşılık, 231 milyar dolarlık ithalat yaptığı, yani ihracat dövizinin, ithalat harcamalarının ancak yüzde 61'ini

karşılığında görülüyor. Yine ortalama olarak Türkiye, her yıl 89 milyar dolar net ithalatçı konumunda, yani dış ticaret açığı vermiş bulunuyor(Sönmez,2015:3).Dolayısıyla cari açık esas olarak ithalattaki artış oranının ihracat artış oranını aşması nedeniyle ciddi bir problem dönüşme tehlikesi yaratmaktadır(Teletar,2011:24).

Türkiye, tarihsel olarak ara (hammadde ve malzeme) ve sermaye (yatırım) malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olmuştur. İhracat görece yüksek bir performans sergilemekle birlikte, bir yandan iç pazara dönük sektörlerin büyümesi, diğer taraftan yatırım ve tüketim malı talebinin uyardığı ithalat artışı nedeniyle oluşan dış ticaret açığı başta cari açık olmak üzere makroekonomik istikrar önünde risk oluşturmuştur(Saygılı vd,2010:10).

Tablo Birleşmiş Milletler Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılması (GEGS, Broad Economic Categorization – BEC) temelinde ihracatın ve ithalatın mal gruplarına göre dağılımını göstermektedir

Tablo 4: Ana Mal Grupları İtibarıyla İhracatın ve İthalatın Dağılımı (Yüzde)

	İhracat Artış Hızı	İhracat İçindeki Payı(%)			İthalat Artış Hızı	İthalat İçindeki Payı(%)		
		Sermaye Malı	Ara Malı	Tüketim Malı		Sermaye Malı	Ara Malı	Tüketim Malı
2000	4,5	7,8	41,6	50,4	34,0	21,5	66,0	11,9
2001	12,8	8,5	42,7	48,7	-24,0	20,9	66,1	12,7
2002	15,1	7,7	40,6	51,2	24,5	16,8	73,2	9,2
2003	31,0	9,2	39,1	51,1	34,5	16,3	73,0	9,5
2004	33,7	10,3	41,1	48,3	40,7	16,3	71,7	11,3
2005	16,3	10,9	41,2	47,4	19,7	17,8	69,3	12,4
2006	16,4	11,0	44,2	44,2	19,5	17,4	70,1	12,0
2007	25,4	12,8	46,1	40,7	21,8	16,7	71,4	11,5
2008	23,1	12,7	51,3	35,7	18,8	15,9	72,7	11,0
2009	-22,6	10,8	48,6	39,8	-30,2	15,2	70,6	13,6
2010	11,4	10,3	49,5	39,7	31,7	15,5	70,8	13,3
2011	18,4	10,5	50,3	38,7	29,8	15,4	71,8	12,3
2012	13,0	9,0	54,2	36,4	-1,8	14,3	73,9	11,2
2013	-4,3	10,2	49,2	40,0	6,4	14,6	73,0	12,0
2014	3,8	10,2	47,6	41,2	-3,8	14,8	72,9	11,9

Kaynak:TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı, 2015

Not:Diğerleri yer almadığı için toplam 100 olmayabilir.

Anamal grupları itibarıyla dış ticaret verileri göz önüne alındığında, ithalat ve ihracatın her ikisinde de aramalı ağırlıklı payın hep sürdüğü anlaşılmıştır. Öyle ki 2011 yılı verilerine göre aramalarının ithalat içindeki payı yaklaşık %71,8,ihracattaki payı ise %50,3'tür.2012 yılı verilerine göre ise enerji ürünleri hariç ara mallarının ithalat içindeki payı %48.5'tir. İşte ihraç edilen ürünlerin üretimindeki yoğun ithal girdi kullanımı bu duruma neden olur. Nitekim izleyen yıllarda da aramalarının ithalattaki payı yaklaşık %73 iken, ihracattaki payı ise %48 civarındadır(Çak,2015:279).

Tabloya göre ithalatın yaklaşık %10'u tüketim mallarından oluşmaktadır ve bu oran dönem içerisinde istikrarlıdır. Yatırım (sermaye) malları ise, 1990'lı yıllardaki yaklaşık yüzde

20'lik düzeyinden, 2000'li yıllarda yüzde 15'lik düzeye düşmüştür. Türkiye'de ithalatın yaklaşık yüzde 70'i ara mallardan (hammadde) oluşmaktadır. İthalatın yaklaşık yüzde 85'inin yatırım ve ara mallardan oluşması, üretim ve ihracat için ithalatın önemini göstermektedir(Saygılı ve Saygılı, 2011; Saygılı vd. 2010 aktaran Özmen,2014:14).Diğer bir deyişle, Türk ekonomisinde üretim ve dış ticaret yapısı özellikle kriz sonrası dönemde **“ithalatlaşma”**ktadır(Yükseler ve Türkan,2006:5).

Ayrıca sanayi üretimi ile ara malı ithalatı arasında sadece üretim miktarıyla değil, aynı zamanda üretimin teknolojik yapısıyla ithal ara-girdi kullanımı yoğunluğu arasında da sıkı bir ilişki var. 2005'ten günümüze, sanayi üretim endeksi ile ara malı ithalatı endeksi arasında yüzde 86 düzeyinde anlamlı bir ilişki söz konusu olmuştur. Bu da ithalat yapımızın aynı kalması durumunda, sanayi üretimimiz arttıkça ara malı ithalatımızın da artacağını göstermektedir. Ara malı ithalatımızın artışı ile birlikte ise cari işlemler açığı yükselmekte, bu da sürdürülebilir büyüme için bir risk oluşturmaktadır(Sak,2011:32).

Kısaca başta enerji olmak üzere emtia, makine, demir-çelik, ileri teknoloji vb. aramalarının ülkemizde üretilmiyor olması dış ticaret açığımızı ve dolayısıyla cari açığı tetikleyen önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır(Varda.2015:29). Enerjide dışa bağımlılığımız(%70kadar), cari açığın önemli bir faktörüdür.2013 yılının 56 Milyar \$'lık enerji ithalatının, cari açığın % 85'ine karşılık gelmesi, cari dengenin sağlanmasında, vurgunun enerji üzerinde yoğunlaşmasına sebep oluyor. Bununla birlikte, tüm faturanın neredeyse sadece ithalatın %22'sini oluşturan enerjiye kesilmesi, kalan %78'lik dilim üzerinde dikkatlerin toplanmasına engel olmaktadır(MÜSİAD,2014:25).

Türkiye'de cari açığın 2000'li yıllarda hızla artmasının nedeni olarak Türk lirasının bu dönemde aşırı yaygın olarak öne sürülen bir diğer görüştür. Bu görüşe göre, yerli paranın aşırı değerlendirilmesi bir yandan ihracatçı sektörlerin uluslar arası piyasalardaki rekabet şansını azaltırken, diğer yandan ucuz ithal ara mallarının yerli ara malları yerine ikame ettiği, dolayısıyla ihracat azalması ve ithalat artışı ile ticaret açığının hızla büyüdüğü savunulmaktadır. İhraç mallarının fiyat esnekliğinin ile ithal ve yerli ara mallar arasındaki ikame esnekliğinin yüksek olduğu varsayımı bu değerlendirmelerin temelini oluşturur (Doğruel ve Doğruel,2010:58-59).

Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda ülkeye sıcak para girişini teşvik edici olarak uygulanan ‘‘yüksek faiz-düşük kur’’ politikasının cari açığa yol açması sürecini Uras(2011) şöyle özetlemektedir:

-Faizimiz döviz getirenler için cazip olmaya devam ettikçe ve Merkez Bankası TL'nin değerini belli koridorda tutmayı sürdürdükçe döviz girişi durmaz.

- Döviz girişi bu boyutlarda devam ettikçe, döviz ucuza satılır.

- Döviz ucuza satıldıkça ithalat gerilemez.

- İthalat gerilemedikçe cari açık (döviz açığı) feryatları sona ermez.

2002'den beri değer kazanan TL'nin ise süreci beslemesiyle beraber giderek yapısal bir soruna dönüşen bu durumun, temelde üretim yapımızdaki darboğazlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bunlar; ülkemizin doğal kaynak yapısı, ara malı ve hammadde üretimine yeterli kaynağın yatırılamaması, kalitede yaşanan sıkıntılar ve firmaların üretimin yüksek katma değer yaratan aşamaları konusunda yeterli bilgiye ve uzmanlığa sahip olmamaları gibi çeşitli sebepler olarak sıralanabilir. Bu darboğazların çözümüne yönelik stratejiler belirlenmesi ve orta ve uzun vadeli politikalar geliştirilmesi gerekliliği ise ortadadır(Sak,2011:36). Bu politikalar içerisinde yerli üretimin desteklenerek *sanayinin ithalata tesliminin/tutsaklığının* kaldırılması öncelikli olmalıdır.

Cari açığa bazen bir neden yol açarken bazen birkaçı da yol açabilmektedir. Ancak bir gerçek var ki birçok ampirik çalışmalarda da büyüme, döviz kuru ve dış ticaret gibi değişkenler cari açığın nedensellik boyutunda öne çıksa da Saraç(2015:67) belirttiği gibi sistemin tüm etmenleri cari açığın kontrol altına alınmasını önleyen ve cari açığın artışına yol açan önemli bir etkiye sahiptir. Bu etmenlerden ülke içindeki makro dengeler ve politikalar içsel etmenleri oluştururken, ülke dışındaki gelişmeler dışsal etmenleri oluşturmaktadır.

5.3.Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Büyüme, gelişmiş ve az gelişmiş tüm ülkeler için temel bir hedeftir. Çünkü ulusal gelirin artırılması, normal olarak yaşam standardını yükseltmenin temel bir koşuludur. Daha açık bir deyişle ekonomik büyüme, daha yüksek bir maddi bolluk demektir. Büyüyen bir ekonomide insanlar maddi ihtiyaçlarını daha üst düzeyde karşılayabilir, daha fazla ve daha kaliteli mallar tüketebilirler. Hükümetler de topladıkları vergilerle daha geniş ölçüde kamu hizmeti sağlayabilir, işsizlik ve yoksullukla daha etkili mücadele edebilirler(Seyidoğlu,2006:28).

Türkiye'nin de kalkınma çabası Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana neredeyse 90 yıldır kesintisiz sürmektedir. Bu uzun dönem boyunca(Aydoğuş vd.,2012:21)ekonomi politikalarının ekonomik büyümeye bakışı,1980 öncesinde ve sonrasında çok farklıdır. Sıkça vurgulandığı gibi, Planlı dönem dediğimiz 1980 öncesinde, ekonomik büyümenin yıllık %7 olması temel belirleyici amaçtır;1980 sonrasında ise dışsattım büyümeyi belirlediği gibi politika farklılaşması kaçınılmaz olarak büyüme hızlarına yansımaktadır(Kepenek ve Yentürk,2003:445).Büyümenin niceliğinin yanında, başta istihdama ve refaha katkısı ile hep niteliği tartışılırken, özellikle 2000'li yıllardan sonra da artan cari açıkla ilişkisi ile de "ekonomik maliyeti " tartışılmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi ekonomik büyüme artan yurtiçi talep ve ihracata yönelik artan yurtiçi arz olmak üzere iki farklı yolla başarılabilir. Her şeyden önce eğer yurtiçi talep yurtiçi arzı aşarsa ve tasarruflar finansal yatırımlar için yetersiz olursa dış kaynağa ihtiyaç duyulur. Artan yurtiçi talep ve buna bağlı olarak dış kaynakların özellikle gelişmekte olan ülkeler için temel kronik sorunlardan biridir. İkinci olarak yüksek büyüme ihracatın artırılması ile başarılmış olsa bile eğer ihracat ithalata bağımlı ise ve bağımlılık çok güçlü ise o cari açık sorununa dramatik düzeyde yol açabilir. Bu noktada bazı ülkeler için önemli bir soru ortaya çıkar: cari işlemler açığı ekonomik büyümenin maliyeti olabilir mi? Bir başka açıklama ise ekonomik büyüme bazı ülkeler örneğin gelişmekte olan veya gelişmiş ülkeler için cari açığa dramatik düzeyde yol açar mı?(Umut,2014:2).

Bu soruya cevap vermek üzere İktisadi büyüme ile cari denge arasındaki ilişkiye ait literatür temelde iki yaklaşım etrafında toplanmıştır. Yaygın kabul gören ilk yaklaşım, ekonomik büyüme oranlarında meydana gelen artışların cari işlemler bilançosunda açıklara yol açtığını göstermiştir. Yapılan uygulamalı çalışmalar, bu ilişkiye gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlandığını ortaya koymuştur. Gelişmekte olan ülkeler, yurtiçi üretim sürecinde genellikle ithal girdiyi yüksek oranda kullandıklarından ve ihracat kapasiteleri ithalata bağımlı olduğundan dolayı, büyüme oranlarında meydana gelen artışlar sonucunda cari işlemler dengesinde bozulmalar görülmüştür. Ayrıca, cari işlemler bilançosunda meydana gelen değişmelerin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğunu gösteren çalışmaların yanı sıra, ilgili değişkenler arasında zayıf ya da anlamsız nedensellik ilişkilerinin ortaya çıktığı ikinci grup çalışmalar da literatürdeki yerini almıştır(Yılmaz ve Akıncı,2011:365).

Nitekim Yalçınkaya ve Temelli'nin(2014),Brezilya, Rusya,Çin,Hindistan ve Güney Afrika(BRICS)"yükselen ekonomiler" ile buna dahil edilmeyen ama bu kapsamda değerlendirilen Meksika,Endonezya,Nijerya ve Türkiye(MINT) ülkeleri için reel GSYİH büyüme hızı ile cari işlemler dengesi/GSYİH oranının 1992-2013 dönemindeki seyrine ilişkin

panel eş bütünleme testi ile yaptıkları çalışmanın sonucuna göre ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi değişkenleri arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bu ülkeler arasında Nijerya, Rusya ve Çin cari işlemler fazlası vererek büyürken başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin ise farklı düzeylerde de olsa cari işlemler açığı vererek büyüdüklerini belirtmişlerdir.

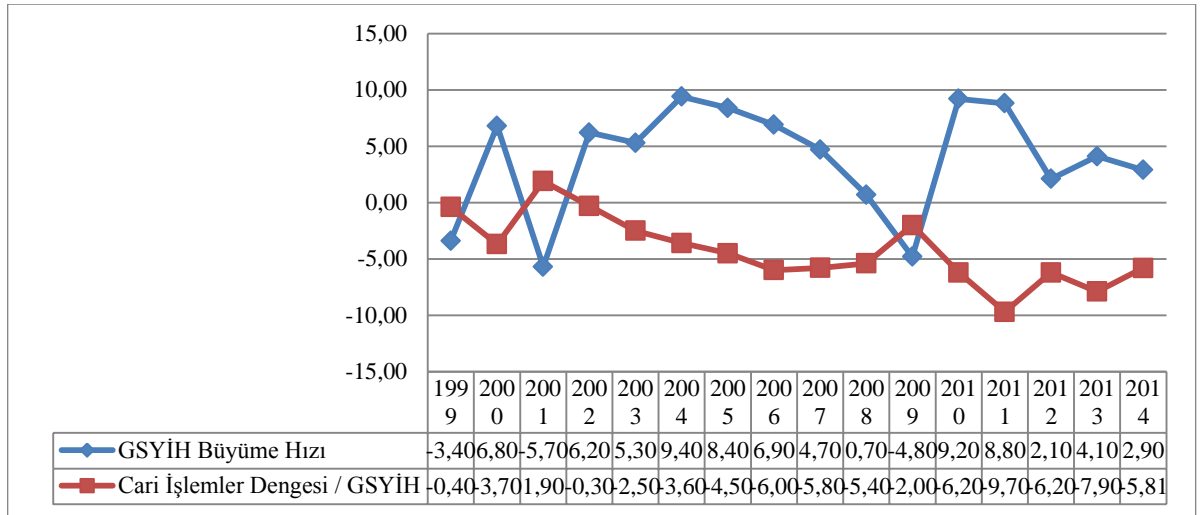
Cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ve güçlü ilişki gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gözlemlenmektedir. Bu durumun temel nedeni Türkiye’de yurt içi tasarrufların yurt içi yatırımları karşılama oranının düşük olmasıdır. Yurt içi yatırımların, yurt içi tasarrufları aşması ile bu fark yurt dışı tasarrufla karşılanmakta, bu durum ise ekonomik göstergelerde cari açık olarak ortaya çıkmaktadır. Güçlü ekonomiye geçiş programının uygulanması ile ekonomide önemli gelişmeler yaşanmış, özellikle 2001-2007 yılları arası dönemde makroekonomik istikrarın büyük ölçüde sağlanması, enflasyonun düşmesi ve azalan reel faizler tüketim ve yatırım talebinde, milli gelirin üzerinde bir artış yaşanmasına neden olmuş; artan talep yurt dışı tasarruflar ile karşılanmıştır(TCMB Bülten,2009:4).

Büyüme hızı ile cari açık arasında gözlenen güçlü ilişkinin bir diğer nedeni artan toplam talebin karşılanabilmesi için ara malı ithalatını zorunlu kılan ekonominin yapısal özellikleridir. Bu kapsamda başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ihtiyacının büyük bir kısmını yurtdışından karşılayan Türkiye’nin cari işlemler dengesi enerji fiyatlarından da önemli ölçüde etkilenmekte; artan enerji fiyatlarının ise cari açığı genişletici etkisi bulunmaktadır(TCMB Bülten,2009:4).

Türkiye ekonomisinin bu yapısal zaafları üzerine kurgulanan büyüme modeli cari açığa yol açmasından dolayı “cari açık vererek büyüme modeli” olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan Türkiye’nin farklı dönemlerde uyguladığı farklı kalkınma stratejilerinde, sürdürülebilir büyümesinin önünde cari açık sürekli olarak gözetilmesi gereken bir sorun olagelmıştır. Uyguladığı politikaya göre, iç/dış talep artışı, yüksek büyümeyi beraberinde getirmiş; yüksek büyüme ise cari açık riskini gündeme sokmuştur. Bu riski minimize etmek üzere, bu kez talep kısma yoluna giderek, büyümeyi yavaşlatmıştır. Böylelikle, cari açık riskini “sürdürülebilir” kılmaya çalışmıştır. İzlenen politikalara karşılık, ülkemiz cari açık sarmalından kurtulamamıştır(MÜSİAD,2014:25).

Türkiye’de cari işlemler açığına ilişkin veriler, büyüme hızındaki artışın cari işlemler açığını yükselttiği, ekonomik daralma dönemlerinde ise ithalatla birlikte cari işlemler açığının azaldığına işaret etmektedir. Bu eğilim, gerek ekonomi çevrelerinde gerek toplumda, cari açığın hızlı büyümenin bir sonucu olduğu kanısını yerleştirmiştir(Yükseler,2011:10).

Kaynak:TÜİK, 2015

Grafik-2: Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi (Yüzde)

Türkiye ekonomisinin 2002 sonrası büyüme açısından göstermiş olduğu performans bir başarıdır, ama bu boyutta büyüme oranları Türkiye ekonomisi için bir ilk değildir. Büyüme hızı 1980-1989 on yılında ortalama %4.1,1990-1999 arası dönemde ise ortalama %3.98 olmak üzere en az 2002-2014 dönemi kadar yüksek büyüme oranları görülmüştür. Bu son dönemdeki büyüme oranını geçmişten farklı kılan ise,1980'lerdeki büyümeye göre çok daha yüksek oranda cari açık ile birlikte gerçekleşmiş olmasıdır.2002'den 2007'ye kadar büyüme ve cari açık adeta paralel seyretmektedir. 2010-2011 dönemi; 2008'in ardından hızlı iyileşme dönemini, sonraki süreç 2012-2014 arası yıllar ise büyüme oranlarında yavaşlama eğilimini temsil etmektedir. Ancak cari işlemler açığının milli gelire oranı 2010 yılında artmaya başladı ve bu yıla kadar da artmaya devam etti.(Günçavdı,2013,Tahsin,2015:1).

Burada cari açık ve büyüme ilişkisi yönünden doksanlı ve iki binli yıllar karşılaştırılması yapmamızın nedeni, doksanlı yıllarda yıllık ortalama olarak makul sayılabilecek bir büyüme oranının(yaklaşık %4)yakalanmasına rağmen, cari açığın GSMH'ye oranının da makul seviyelerde(yıllık ortalama%-1.24) olduğunun rahatlıkla izlenebilmesidir. Bu görünümünden doksanlı yıllarda Türkiye ekonomisinin büyürken daha fazla iç dinamikleriyle hareket ettiği, daha az dışarıya bağımlı olduğu ve iktisadi büyümenin ithalata görece dayanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İki binli yıllarda ise doksanlı yıllara kıyasla yıllık ortalama olarak daha büyük ekonomik büyüme rakamlarına ulaşıldığı halde, daha fazla istihdam alanı yaratılamaması da yukarıdaki nitelikli üretime dayanmayan büyüme görünümünün bir sonucudur(Çak,2013:85).

Cari açığın finansman şekli bir sonraki başlıkta tartışacağımız cari açığın sürdürülebilirliğini veya yönetebilirliğine kapı aralarken, ekonomik büyümenin özellikle dış borçla finansmanından dolayı bu dönemdeki büyüme ile ilgili bir başka nitelendirme de“borç güdümlü büyüme”şeklinde olmuştur. Çünkü Türkiye ekonomisinin başlıca sorunu sermaye yetersizliğidir. Bu nedenle finansal olarak dışa bağımlılık oranı yüksek olup, dış borçlanma sürekli artış göstermektedir(Şahin,2011:54).

Nitekim 2008'den 2012'ye, sözde büyük durgunluk devresi boyunca Türkiye ekonomisi 55.8 milyar dolar *net ekstra* dış borç biriktirmiştir. Yine aynı dönem süresince, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası 44.3 dolarlık kümülatif artışla 786.4 milyar dolara yükseldi. Bu da gösteriyor ki 2008'dan sonra *dış borçluluk düzeyindeki net toplam artış milli*

gelir artışından daha yüksektir. Türkiye ekonomisini dış borç tuzağına iten bu büyüme mucizesinin bir diğer şaşırtıcı yanı ise dış borçlanmanın genellikle *kısa vadeli* yapıda olmasıydı. 2008-2012 dönemdeki 48.4 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç stokunun net artış miktarı, söz konusu dönemdeki 55.818 milyar dolarlık genel artışın %87'sini oluşturmaktadır (Yeldan, 2010:39).

Dış borç stoku da sürekli artarak 2014 yılında 402 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borç stokunun yüksekliği de Türkiye'de cari açığı artıran bir faktördür. Dış borç anapara ödemeleri, finans hesabı içinde yer alırken, bu borçlar için ödenen faizler, cari işlemler hesabına kaydedilmektedir. Bu borçların faiz ödemeleri, cari açığı arttırmaktadır. Dış borç stoku içinde kamunun payının düşük olması ve dış borç faiz ödemelerinin cari açık içindeki payında 2009 yılından itibaren gözlenen azalma, cari açığın sürdürülebilirliği konusunda ümit vermektedir (Göçer, 2013:220).

Ancak Türkiye ekonomisinde bu şekil büyüme sürdürülebilir değil, çünkü dış kaynağa bağımlı ekonomi sıcak para, yabancı sermaye dış borç olmaz ise büyüyemiyor. Dış kaynak girsini diye de, faiz yüksek döviz kuru düşük tutuluyor. Yüksek reel faiz sunarak, uluslar arası spekülasyon oyunu içerisinde "ayrıcılık" bir konum kapma uğraşı aslında 2001 krizi sonrasında Türkiye'ye bizzat IMF tarafından telkin edilmiştir. IMF programı Türkiye'yi dünya ekonomisi içerisinde "yüksek reel faiz" sunan ve sıcak para girişleriyle ekonomisini istikrara kavuşturmaya çalışan bir ülke olarak değerlendirmektedir. Oysa bu politika ülke ekonomisini olumsuz dış ekonomik gelişmelere karşı kırılgan hale getiriyor. Ayrıca birçok ihracat ürünü ithal girdiler kullanılarak üretildiği için üretim ülkenin her yerine yaygınlaşmıyor. Sonuçta potansiyel istihdam fırsatları gelişmiyor ve ekonomik büyümenin olmaması da işsizlik oranlarını ve yoksulluğu azaltmayı zorlaştırıyor (Yeldan, 2010:39 ve Çak, 2015:29).

Ancak Türkiye'nin cari açısız büyüebilmesi için ekonominin üretim yapısının değişmesi şart. En başta ara malı üreten sektörlerin gelişmesi ve ithalata bağımlılığın azalması gerekiyor. Ayrıca üretimin ihracata yönelen kısmının artması da şarttır. Ancak bunları kısa dönemde gerçekleştirme imkânı yok. Kapsamlı bir plan ve program dahilinde bile ekonominin ithalata bağımlı üretim yapısının değiştirilmesi en az 10 yıllık bir süre gerektirir gibi görünüyor (Capital, 2006). Bu konuda "ithal ikamesi"nin veya "yerli kullanımının teşvik edilmesi"nin tartışılması buna dair sinyaller olarak algılanabilir. Ya da daha ötesinde yeni bir büyüme stratejisi-eski model, teori vb. başına "yeni" kelimesini koymak modasından esinlenerek-"yeni ithal ikame politikası" belirlenebilir.

6. Türkiye'de Cari Açığın Finansmanı

Cari açığın ne zaman sorun teşkil etmeye başlayacağı konusunda iktisatçılar arasında bir görüş birliği yoktur. Öyle ki bazı iktisatçılar cari açığın hemen hemen hiçbir zaman bir sorun teşkil etmeyeceğine inanırlar. Bu iktisatçılara göre cari açık, ülkeye yurtiçi tasarruflardan daha fazla yatırım olanağı sağlar. Daha fazla cari açık daha fazla yatırım ve daha hızlı ekonomik büyüme demektir ki bu ödünç alınan kaynakların ileride sorunsuz bir biçimde geri ödenebilmesini sağlar halde hangi seviyede olursa olsun cari açıktan korkmak için hiçbir neden yoktur. Buna benzer bir başka görüş ise, büyüyen bir ekonomide cari açığın oluşmasının son derece doğal olduğunu savunur. İhracat yurtiçi gelire, ihracat ise büyük oranda yabancı ülkelerin gelirleriyle doğru orantılı olarak artar. Hızla büyüyen bir ekonomide ithalat artışı ihracat artışını bu nedenle aşacaktır halde cari açık büyüyen ve sağlıklı bir ekonominin göstergesidir ki bunu bir tehdit olarak algılamak doğru değildir (Subaşat, 2010:27).

Ancak cari açığın yaşandığı ülke, ithalata bağlı bir büyüme gerçekleştiren ve bu nedenle aşırı değerli ulusal paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise asıl sorun bu açığın finanse edilmesidir ve bu

durum sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile cari açığın finanse edilebiliyor olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir(Şahin,2011:50).

Ural,(2010:174),cari işlem açığının bir ekonomi açısından önemli hale gelmesi, finanse edilemeyeceği beklentisinin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Bu nedenle öncelikle cari açığın hangi kaynaklardan finanse edildiği ve kaynakların devamlılığı önem taşımaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi, bazı ülkelerde cari işlem açığı/GSYİH oranı ekonomik krize neden olurken, daha yüksek cari işlem açığı/GSYİH oranına sahip ülkeler makroekonomik istikrarı etkilemeden sürdürülebilmiştir. Gerçekte cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini diğer faktörler yanında küresel makroekonomik konjonktür ve buna bağlı olarak finansman kaynaklarının türü ve devamlılığı önemli oranda etkilemektedir.

Kısaca “cari açık finanse edildiği sürece sorun değildir” son yılların bilinen ekonomik vecizesi budur. Siyasi karar alıcılar ve teknisyenlere ne zaman cari açık yüksekliği hakkında bir şeyler söylense, hemen başlıktaki cümleyle cevap veriyorlar. Düz mantıkla bakınca yanlış bir tarafı yok. Doğal olarak, her hangi bir açık finanse ediliyorsa kısa vadede sorun olmaz. Ama biraz akliselikle ve orta vadeli bir vizyonla bakınca işin rengi değişiyor. **En önemli soru şu: Finansman kısa vadeli ve borç yaratan özellikte mi?** Diğer bir deyimle, finansmanın ne kadarı borç yaratan ne kadarı borç yaratmayan işlemlerden sağlandığı önemlidir(Özyıldız,2015).

Resmi söylem de Türkiye’de cari işlemler açığının sorun olmadığını savunmakta ve bunun için genellikle iki sav öne sürmektedir. Bunlardan birincisi cari açığın *finans edilmekte olduğu* ve dolayısıyla finansman sorunu olmadığı sürece bir tehlikenin söz konusu olamayacağıdır. Bu görüş temelden yanlış bir mantığa dayanmaktadır. Zira cari işlemler dengesindeki bir açık zaten finansal sermaye, rezerv hareketleri ya da net hata noksan kalemlerindeki fazlaya tekabül etmektedir. Eğer sermaye hareketlerinde bir fazlalık olmasa idi (borçlanma olanakları olmasa idi) cari açık zaten gerçekleşmezdi. Oysa burada sorun cari açığın yol açtığı borç arttırıcı finanse edilişi biçimidir(Yeldan,2005:51).

Bir ülke dış ekonomik ilişkilerinde, cari işlemlerinde, mal ve hizmet hareketlerinde açık verebilir, ancak ödemeler bilançosu, bilanço tanımı gereği daima dengededir. Cari açık, bir şekilde, sermaye hesabı, büyük ölçüde finans hesabı, söz konusu hesap hareketleri yeterli değilse, uluslar arası rezervleri(altın ve/veya döviz mevcudunu)azaltması yoluyla finanse edilir(Akgüç,2014).

Cari dengenin finansman denklemi şu şekildedir: (Eğilmez,2013).

Cari Denge=Finans Hesabı=Net Doğrudan sermaye yatırımları+net portföy yatırımları+net diğer yatırımlar+net hata ve noksan+rezervler

Bir ekonomide cari açık üç biçimde finanse edilebilmektedir. Bunlar; yabancı banka, hükümet veya uluslar arası kuruluşlardan (Dünya Bankası ve IMF) borç olarak; doğrudan yabancı yatırım veya portföy yatırım olarak sermaye girişleri yolu ile döviz rezervlerini kullanarak gerçekleştirilmektedir. Bu kalemlerden direkt dış yatırım dışında kalan, sermaye girişleri borç arttırıcı özelliğe sahiptir. Eğer cari açık doğrudan yatırımlar gibi fiziksel yatırımlar ile finanse ediliyorsa göreceli olarak daha tercih edilebilir bir seçenektir. Ancak cari açık, kısa vadeli spekülatif sermaye akımları(her türlü bono işlemleri, banka mevduatları, ihracat kredileri vb.)ve dış borçları arttırıcı biçimde finanse ediliyorsa ekonomide önemli bir kırılganlık faktörüne dönüşür.Net hata noksan kalemi kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermekte ve son yıllarda cari açığın finansmanında önemli bir kalem olarak öne çıkmaktadır.Bunun nedeni,1989 yılının Ağustos ayında 32 Sayılı Karar ile her türlü sermaye hareketinin serbest bırakılması ve bütün sermaye hareketlerini izlemenin mümkün olmamasıdır.Herhangi bir *t* dönemindeki cari dengenin *sermaye ve finansal hesaplar* (KA_t) ile

finans edilmeyen kısmı rezerv değişimleri ΔR_t yoluyla karşılanmaktadır: $CA_t + KA_t = \Delta R_t$ Cari açığın doğrudan yabancı sermaye girişleri ve orta/uzun vadeli kredilerle finanse edilmesi kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı olarak finanse edilmesine göre daha tercih edilebilir bir seçenektir(Eşiyok,2012:16-17).

Bu nedenle açık kadar, açığın nasıl kapatıldığı, finanse edildiği de sorundur. Türkiye geçmiş yıllarda yurtdışından borç alarak, devlet dahil Türkiye'deki kuruluşların çıkarmış olduğu tahvil ve hisse senetlerini yurtdışında yerleşiklere satarak, bunların yanı sıra yabancılara taşınmaz mal, tesis, işletme satarak cari açığı finanse ediyor, hatta finansman hesabındaki fazla ile uluslar arası rezervlerini de artırıyor(Akgüç,2014).1980 sonrası dış borçlanma içinde özel sermayenin payı artmış ve kısa vadeli sermaye akımları dış dengeyi sağlamada belirleyici bir kaynak haline gelmiştir. 2000'li yıllarda, doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli kredi artan cari açığın finansmanında önemli bir rol oynamıştır(Zafir ve Sezgin,2012:69).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yalnızca 2001 krizi sonrası dönemde önemli büyüklüklere ulaşmaya başlamıştır. Bu gelişmede, 2003 yılında yürürlüğe giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile uluslararası sermayeli şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin zorunluluğunun kaldırılması ve şirket kurma işlemlerinin kolaylaştırılması gibi düzenlemeler rol oynamakla beraber, doğrudan yatırımlar ile ekonomik bütünleşmeler üzerine yapılan çalışmalar, asıl etkenin AB müzakere süreci olduğunu göstermektedir(YASED,2011:9)

Cari açığın finanse edilmesinin de hayati rol oynayan finans hesaplarında, doğrudan yatırımlar gibi daha kalıcı kaliteli ve volatilitesi düşük olan sermayenin ülkeye çekilmesi tercih edilmelidir(Karahan,2014).Çünkü,doğrudan yabancı sermayenin cari işlemler dengesi açıklarını finanse etmesinin ötesinde ülkenin fiziksel sermaye stokuna net ilave yapması,böylece istihdam,üretim ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunması beklenir.Oysa Türkiye'ye özellikle son yıllarda gelen yabancı sermaye çoğunlukla banka satın almaları, ya da özelleştirme sonucu mevcut kamu tesislerinin satın alınması yoluyla gelmektedir.Genellikle kısa vadeli olan ve oldukça dalgalı bir seyir izleyen portföy yatırımları cari işlemler dengesi açıklarının finansmanının önemli bir aracı olmakla birlikte,aynı zamanda bir istikrarsızlık faktörü olabilmekte,ya da en azından var olan istikrarsızlığı derinleştirici bir rol oynayabilmektedir.Nitekim Türkiye'de 2001 krizi sonrasında çok hızlı ve yüksek oranlı sermaye çıkışı krizin derinleşmesinin önemli bir kaynağını oluşturmuştur.Ancak takip eden yıllarda uygulanan düşük kur,yüksek reel faiz politikası sonucu portföy yatırımı biçimindeki yabancı sermaye girişleri rekor düzeye ulaşmıştır(Aydoğuş ve Öztürkler,2006:115).

Öyle ki 2001 ile 2008 krizi arasında ortalama olarak net sermaye girişlerinde doğrudan yatırımların payı %25 iken,bu pay 2008 krizi sonrasında %16'ya düşmüştür.Portföy yatırımlarının payı 2008 krizi öncesinde %31 iken bu oran kriz sonrasında %26'ya düşmüş,diğer yatırımların payı ise %44'den kriz sonrasında %58'e çıkmıştır.Dolayısıyla 2001 ile 2008 krizi arasında toplam portföy ve diğer yatırımların payı %75 iken bu pay 2008 krizi sonrasında %84'e çıkmıştır(Togan ve Berument,2011:9).Cari açığın finansmanı konusunda 2011-2013 döneminde de portföy yatırımları gittikçe önem kazandı. Örneğin 2012'de bu kaynak açığın %84'ünü karşılamıştı. Öte yandan sağlıklı bir kaynağı temsil eden doğrudan yatırımların rolü azalarak %15'lere düştü(Tarhan,2014b)

Cari açığın, DNA'sı 'bu gün burada – yarın yok' nitelikli portföy yatırımları ve diğer kısa vadeli finansman kaynaklarıyla finanse edilmesi finansman kalitesinin düşük olması anlamına gelir. Buna rağmen, yukarıda belirtildiği gibi 2014'de diğer gelişen ülkelerde, bu kanaldan döviz girişleri gerçekleşirken, Türkiye'de bu düşük kaliteli finansman kaynağında

bile döviz çıkışları yaşanmış olması, dış finansmanın kalitesini ikinci plana itiyor, ne pahasına olursa olsun, finansman bulma konusu öncelik kazanıyor(Tarhan,2014b).

Ancak Türkiye ekonomisinde kırılmanın görünür hale gelmesi, Türkiye'nin kredi değerliliğinin azalması, ekonomik nedenlere eklenen siyasi gelişmeler sonucu, Türkiye'ye dış kaynak girişi azalmış,durmuş,hatta sermaye çıkışı başlamıştır.Finans hesabı da artık cari işlemler hesabı gibi açık vermektedir.Açık TCMB'nin uluslar arası rezervlerinin,döviz mevcudunun azaltılması yoluyla finanse edilmektedir.Açıklanan verilere göre TCMB'nin rezervleri açığı fonlamak üzere, net hata ve noksan kaleminde artışa karşın 5.8 milyar USD azalmıştır(Akgüç,2014). Cari açığın bir kısmını döviz eritme yöntemiyle karşılama “cepten yeme” politikası 2011 yılı için de geçerli idi.Ancak söz konusu miktar(1813 milyar dolar)küçük olduğu için ilk bakışta fazla önemsenmemesi gerektiği izlenimini veriyor.Oysa 2015 yılında cari açıktaki olumlu seyre rağmen finansmanın(net hata noksan dahil)cari açığı karşılamaması nedeniyle 11,8 milyar dolarlık rezerv kaybı yaşandı,cari açığın %37'si rezervlerle finanse edildi(Tarhan,2014b, Ulusoy,2016).Dış finansman kaynakları bulma konusunda yaşanan güçlükler, cari açığın finansmanı için resmi rezervler kullanılmıştır. Oysa bu paralar, krizlere karşı Merkez Bankasının en önemli güvencesidir. Bu cari açığın finansmanı için doğru ve güvenilir bir yol değildir. Çok zor da kalınmadıkça bu hesapla cari açık finanse edilmemelidir (Tarhan,2013,Göçer,2013:224).

Sonuç olarak orta ve uzun vadede ekonomide gerçekleştirilecek yapısal dönüşüm sonucunda,cari açığı kapatmak temel hedef olmakla birlikte,kısa vadede esas üzerinde durulması gereken olgu,cari açığın büyüklüğünden ziyade cari açığın finanse edilmiş biçiminde yatmaktadır(Eşiyok,2012:63)Çünkü cari işlemler açığının (ya da kaba bir genellemeyle dış açığın) ulusal ekonomiye olan en büyük tahribatı finanse edilmiş biçiminde gizlidir. Cari açığın kendi başına büyüklüğü değil, finanse edilmiş biçimindeki sağlıksızlık reel üretim sektörlerinde istikrarsızlık ve belirsizlik olarak yansımaktadır. Cari açığın aşırı oynak ve aşırı akışkan sıcak para girişleriyle finanse edilmesinin sonuçları, ulusal ekonominin reel üretim sektörlerinde istikrarsızlık ve istihdam kayıpları olarak yaşanmaktadır(Yeldan,2013b).

7.Sonuç

Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişim sürecinde her dönemde karşılaştığı ekonomik sorunlar farklı olmuştur.1970'li yıllardan 2000'lerin ortasına kadar yaşanan ve bugün cari açık gibi kronik olarak nitelendirilen sorun enflasyondur. Enflasyonla mücadele politikaları başarılı oldu ve enflasyon tek hanelere indi.1980'de dışa açılma süreciyle birlikte yaşamaya başladığımız ve 2000'lerden itibaren ise artış trendine giren sorun cari açık sorunudur. Şüphesiz enflasyonla mücadelede ve her ekonomik sorunda olduğu gibi çözüm için sorunun nedenlerinin bilinmesi gerekir. Bu sorunun arkasında yatan sebepler ise, Türkiye ekonomisinin yapısından kaynaklanmaktadır.

Şöyle ki mevcut ekonomik yapımızda ihracatta üretimde ithalata bağlı olduğu için dış ticaretimiz açık vermektedir. Kronik veya ekonomimizin *yumuşak karnı* düşük olduğu kadar(yaklaşık %12)tasarruf oranı dolayısıyla yatırımlar ve büyüme dış finansmana bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu ekonomiyi dışa bağlarken aynı zamanda dış borç stokunu da artırmaktadır. Enerji ihtiyacının çoğu ithalatla karşılandığından, enerji ithalat içinde önemli bir paya(yaklaşık %80)sahip olup dış ticaret açığının üçte ikisini oluşturmaktadır. Bunun yanında “yüksek faiz-düşük kur” politikası da ithalat artışına yol açarak cari açığı olumsuz etkilemektedir.

Şüphesiz sebepleri ortaya koyduktan sonra çözüm basit gibi düşünülebilir. Ancak arada konjonktürden kaynaklı,2015 yılında olduğu gibi, düşüşler bizi yanıltmasın sorun yapısal olup uzun vadeli tedbir gerektirir. Ancak biz bunun yerine “cari açık finanse edildiği

sürece sürdürülebilir ve sorun çıkarmaz” görüşüne inanarak, finanse etme yoluna gittik. Böylece cari açığın boyutu değil finansmanı ön plana çıktı. Eğer finansmanı doğrudan yabancı yatırımlar veya uzun vadeli borçlarla finanse edilirse sürdürülebilir denilmektedir.2000’lerden sonra dünyadaki likidite bolluğuna bağlı olarak 2008 yılına kadar kısmen de olsa buna uyduk. Ancak sonrasında değişen konjonktürle birlikte cari açığın finansman kalitesi düştü ve sıcak paranın payı %80’lere ulaştı. Bu piyasalar için her an kriz ihtimali yarattığı gibi makroekonomik göstergeleri de olumsuz etkiledi. Böylece cari açığın büyüklüğü yanında finansman şekli de ekonomi için sorun kaynağına dönüştü.

Bu açıdan finanse edilmek suretiyle ki finanse edilmek zorunda, sürdürülebilene açık, o ülkede cari açığın kriz yaşanmadan uzun yıllar sürmesi, o ülkede cari açığın “sürdürülebilir” olduğu anlamına gelmez. Cari açığın “sürdürülemez” olduğu, bir gün mutlaka anlaşılacaktır. Sorunlar ne kadar uzun süre biriktirilirse, yaşanması gereken uyum da o kadar radikal ve yıkıcı olacaktır(Subaşat,2010:27).Bundan dolayı yapısal sorunların çözümü için alınacak tedbirlere yönelmek gerekir.

8.Kaynakça

- Açıkgöz,Şenay,Akçağlayan,Anıl(2014),Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği,Ege Akademik Bakış,Cilt: 14,Sayı: 1,ss. 83-97**
- Akçağlayan,Anıl(2015),Türkiye’de Cari Açık,Büyüme,Kur ve Sermaye Hareketleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi, http://ekonomikyaklasim.org/eyc2015/userfiles/downloads/_Paper%20218.pdf**
- Akçay,Belgin(2012),Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi-Cari Açık İlişkisi,Maliye Dergisi Sayı 163Temmuz-Aralık,15-35**
- Akdis,Muhammet(2006),Cari Açık Kriz Habercisi mi?, <http://makdis.pau.edu.tr/currentdeficit.htm>**
- Akgüç,Ö.(2014),Cari Açığın Finansmanı,Cumhuriyet**
- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği.İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 118-122, Ekim, 2014.**
- Aydoğuş, İ. Öztürkler,H. (2006), Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi, Ankara: Gazi Kitabevi**
- Aydoğuş, O.,Çolak,Ö.F.,Lenger,A.(2012),Türkiye’nin Büyüme Stratejisi:Yapısal Analiz ve Politikalar,Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu,Yayın No:235**
- Begg,D.,Fischer,S.,Dornbush,R.(2010),İktisat(Çev.Editörü.Vildan Serin),Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,İstanbul**
- Capital(2006),Cari Açık ve Büyüme, <http://www.capital.com.tr/ekonomi/makro-ekonomi/cari-acik-ve-buyume-haberdetay-4300>**
- Çak,Murat(2013),Türkiye’de Cari Açık,BeşirKitabevi,İstanbul**
- Çak,Murat(2015), Current Account DeficitsAnd It Causes İn Turkey,Eurasian Academy Of Sciences SocialSciencesJournal,Volume:1,21-31**
- Çelik,T.(2011),Long Run Relationship Between Exportand Import:Evidence From Turkey For The Period of 1990-2010,International Conference On Applied Economics – ICOAE**

- Dağ, H.** (2014), Cari İşlemler Dengesi, <http://www.huseyinagir.com/wp-content/uploads/2014/10/CAR%C4%B0-%C4%B0%C5%9ELEMELER-ENGES%C4%B0.pdf>, E.T.11.10.2015
- Eğilmez, M.** (2006), "Cari Çık Nedir?", Radikal,
- Eğilmez, M.** (2013), Cari Açığın Oluşumu ve Finansmanı, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/cari-acgn-olusumu-ve-finansman.html>, E.T.02.04.2016
- Erdoğan, S., Bozkurt, H.** (2009), Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri, Mgarch Modelleriyle İnceleme, Maliye Finans Yazıları
- Eşiyok, B.A.** (2012), Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Çözüm Önerileri, İktisat ve Toplum Sayı 16
- Işık, Y.** (2012), Turkey’s Current Account Balance: A Real Problem <http://www.reflectionsturkey.com/?p=657>
- Göçer, İ.** (2013), Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 213-242
- İnsel, A., Kayılıç, F.** (2012), Evaluation of Sustainability of Current Account Deficits in Turkey, Modern Economy, 43-50
- Kar, M.** (2015), Türkiye’nin Kronik Tasarruf Yetersizliği, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-kronik-tasarruf-yetersizligi>
- Kara, A.H., Sarıkaya, Ç.** (2013), Türkiye’de Konjonktürel Etkilerden Arındırılmış Cari İşlemler Dengesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- Karahan, H.** (2014). Türkiye İhracatçılar Meclisi: Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2014.
- Korkmaz, E.** (2016), İğneden İpliğe Herşeyimiz Çin İş, Yeniçağ
- Kutlay, M.** (2015), The Turkish Economy at a Crossroads: Unpacking Currents Account Challenge, IAI Working Paper 10
- Milesi-Ferretti, Gian Maria and Assaf Razin** (1996), "Current-Account Sustainability." Princeton Studies in International Finance, No. 81.
- MÜSİAD**, 2014 Türkiye Ekonomisi Raporu
- Onuncu Kalkınma Planı** (2014), Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu 20023, T.C. Kalkınma Bakanlığı
- Öz, S.** (2011), Türkiye’nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açıldan Nedenleri ve Çözüm Önerileri, Yased Uluslararası Yatırımcılar Derneği
- Öztürkler, H.** (2012), Cari İşlemler Açığı, Nedenleri ve Çözüm Önerileri, İktisat ve Toplum, Sayı 16
- Özyıldız, H.** (2015), Cari açık finanse edildiği sürece sorundur, <http://www.hakanozyildiz.com/2015/07/cari-ack-finanse-edildiği-surece-sorun.html>, E.T.10.02.2016
- **Peker, O. Hakan H.** 2009, "Türkiye’de Cari Açığının Nedenlerinin Ekonometrik Analizi", Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi; 23–3)
- Sak, G.** (2011), Cari Açığın Sorumlusu Üretim Yapımızdır, ASOFORUM,
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., Hamsici, T.** (2011), Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı, T.C Merkez Bankası, No:10/02

- Seyidoğlu,H.**(199),”Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”,Turhan Kitabevi
- Sezgin,Z.,Sevim,C.,Kalyoncu,F.**(2015),Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu: Tasarrufların Önemi ve Bireysel Emeklilik Sistemi,Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt 5,Sayı 2,227-240
- Sönmez,M.** (2015),Sanayinin Sorunları ve Analizleri III,Sanayi İthalata Teslim,TMMOB,Makina Mühendisleri Odası,Bülten,Sayı 200
- Subaşat,T.**(2010),Türkiye'nin Cari Açık Sorunu:Nedenleri ve Çözümleri,İktisat Ve Toplum Dergisi,Ekim Sayı:1
- Subaşat,T.**(2010),Cari Çık Nedir?Doğurduğu Riskler Nelerdir?,Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Çık Sorunsalı(Edit.Turan Subaşat ve Kakan Yetkiner),Elif Yayınevi
- Şahin, E.B.** (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. Ekonomi Bilimler Dergisi, 2, 50-54, 2011.
- Şahin,İ.Erem,Mucuk,M.**(2014),The Effect of Current Account Deficit on Economic Growth:The Case of Turkey,11th International Academic Conference, Reykjavik
- Tahsin,E.**(2015), Türkiye ekonomisinde büyüme beklentileri,Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
- Tarhan,V.**(2014),Türkiye ekonomisi; Kırılganların en kırılganı, <http://t24.com.tr/yazarlar/vefa-tarhan/turkiye-ekonomisi-kirilganlarin-en-kirilgani>,9371,E.T.24.12.2015
- Tarhan,V.**(2013),Cari Açık Problemi ve Dış Finansman Sorunu, <http://t24.com.tr/yazarlar/vefa-tarhan/cari-acik-problemi-ve-dis-finansman-bulma-sorunu>,8173,E.T.11.12.2015
- Teletar, E.**(2011), Türkiye'de Cari Açık Belirleyicilere ve Cari Açık-Krediler İlişkisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı 78, 2011, S.22
- Togan,S.,Berument H.**(2011), Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler,Bankacılar Dergisi,Sayı 78
- Tunalı,B.Ç.**(2008),Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği, Sosyal Bilimler Dergisi 2008, (1), 163-177
- Türkay,H.**(2013),Türkiye'de Cari Açık,Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı
- Ulusoy, Veysel,Özari,Çiğdem**(2013),Cari Açık Geleceği Şimdiden Tüketmek,Beta
- Ulusoy,D.**(2016),Cari Açık Gerilemeye Finansmanı İse Zayıflamaya Devam Ediyor
- Umut,Gökhan**(2014),İktisadi Büyümenin Maliyeti:Cari İşlemler Açığı,Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3 (1-13)
- Uras,G.**(2011),Gerçekçi Kur Uygulanmadığı Takdirde Hiçbir Sonuç Alınamaz,ASOFORUM
- Uygur,E.**(2012),Türkiye'de Cari Açık Tartışması,Türkiye Ekonomi Kurumu,Tartışma Metni 2012/25
- Yalçınkaya, Ö. Temelli F.**(2014),Ekonomik Büyüme İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.19, S.4, s.201-224.
- YASED**(2011),Türkiye'nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açından Nedenleri ve Çözüm Önerileri,
- Yayar,R.D.Y.**(2014),Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık,*Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of SocialSciences*Cilt. VII Sayı. 1 Nisan/April

- Yeldan,E.** (2005)Türkiye ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri,Çalışma ve Toplum
- Yeldan,E.** (2010)Türkiye ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri ‘’(Editörle:Turan Subaşat,Hakan Yetkiner),Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari ÇIK Sorunsalı,Elif Kitabevi
- Yeldan,E.** (2013a), “Türkiye’nin Borç Güdümlü Büyümesi”, Cilt II, Sayı 3, s.20-22, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (AnalizTürkiye),
- Yeldan,E.** 2013b),Cari Açık Mistisizmi, Cumhuriyet Gazetesi
- Yentürk,N.**(2003),Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yentürk.N.**(2008), Körlerin Yürüyüşü : Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, http://www.obarsiv.com/pdf/NurhanYenturk_NB.pdf,E.T.14.11.2015
- Yılmaz,A.,Karataş,T.**(2009),Türkiye Ekonomisinde 2001 Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığı Üzerine Bir İnceleme,Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi,Cilt 27,Sayı 2,69-96
- Yılmaz,Ö.,Akıncı M.**2011),İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki:Türkiye Örneği,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,15 (2): 363-377
- Yurdakul,F.Cevher,E.**(2015),Determinants of CurrentAccountDeficit in Turkey: TheConditionalandPartialGrangerCausalityApproach,ProcediaEconomicsand Finance 26,92 – 100
- Yükseler,Z.**(2011),Türkiye’nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi Rekabet Gücü Performansı(1997-2010 Dönemi),T.C. Merkez Bankası
- Zaidi,I.**(2012),TheExternalCurrentAccount in theMacroeconomicAdjustmentProcess in Turkey THE WOODROW WILSON SCHOOL GRADUATE POLICY WORKSHOP
- Zafir,C.Z.,Sezgin,F.H.**(2012), Analysis of the Effects of Foreign Direct Investment on the Financing of Current Account Deficits in Turkey, International Journal of Business and Social Science, Vol. 3 No. 10